

Т.Букова

КОРОТКА ІСТОРІЯ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТАВРИДИ (1918 р.)

Після того, як більшовики захопили владу в Криму, вони розпочали тут національно-державне будівництво, виходячи з того, як розуміли настанови керівництва власної партії з цього питання.

Деякій час в Криму існувало два керівних центра — Севастопольський та Сімферопольський ревкоми. Вони прийняли рішення про скликання конференції воєнно-революційних комітетів та рад Таврійської губернії. 28 — 30 січня 1918 р. в Севастополі відбувалася конференція рад робітничих та солдатських депутатів та воєнно-революційних комітетів Таврійської губернії. Вже під час роботи вона прийняла пропозицію Ж.Міллера і оголосила себе надзвичайним з'їздом рад робітничих і солдатських депутатів та воєнно-революційних комітетів Таврійської губернії. На конференції були присутні 47 делегатів: 27 більшовиків, 10 лівих есерів, 2 соціал-демократа-інтернаціоналіста, один єврейський соціал-демократ (“Поалей-Ціон”) та 7 безпартійних¹. Головою конференції обрали М.Пожарова. Окрім нього головували Ж.Міллер і Ю.Гавен². Конференція заслухала доповіді з місць і обговорила питання: про організацію влади на місцях, про земельне та продовольче питання, про скликання губернського з'їзду рад³.

Першим розглядалося питання організації влади. З доповіддю виступив більшовик С.Новосельський. Після цього розгорнулося досить жваве обговорення, головним чином, з питання щодо того, де саме повинен знаходитися губернський центр — в Севастополі чи в Сімферополі? Сімферопольський делегат Столяр висловився так: “Згідно моєї думки, центр влади може бути лише в адміністративному центрі — Сімферополі”. Севастопольський делегат М.Пожаров зазначав: “Я кажу конкретно: центр влади повинен бути в Севастополі. Треба керуватися не адміністративною географією, а географією революціонера”⁴. Під час голосування більшістю голосів (23 проти 20), було прийнято компромісне рішення: адміністративним центром залишався Сімферополь, але військово-революційна база разом з революційним штабом розміщуватиметься у Севастополі⁵.

Потім відбулися вибори до складу Таврійського Центрального виконавчого комітету рад. Спочатку представники від обох

фракцій оголосили власні списки кандидатів. Від фракції більшовиків висувалися Ж.Міллер, Ю.Гавен, Я.Тарвацький, С.Новосельський, Лазарев, І.Фірдевс, О.Коляденко, а від фракції лівих есерів – І.Семенов і В.Гоголошвілі. Після голосування запропоновані кандидатури були обрані членами ЦВК рад Таврійської губернії (одноголосно, при 5 тих, хто утримався). Головою ЦВК було обрано Ж.Міллера, його заступником – Ю.Гавена, а секретарем – І.Фірдевса⁶.

Конференція прийняла рішення розпустити Раду народних представників та татарський Курултай як таких, що “не висловлюють волю кримського народу”. Разом з тим було прийняте рішення про скасування всіх міських дум та земств⁷.

Конференція особливо підкреслила: “губернський виконавчий комітет повинен працювати в контакт з Радою народних комісарів та Центральним виконавчим комітетом Української радянської республіки”⁸.

Було прийняте рішення – скликати на 18 лютого 1918 р. з'їзд рад Таврійської губернії. Під час голосування за цю дату проголосувало 30 депутатів. Друга точка зору – взагалі не оголошувати остаточний термін скликання – отримала лише 9 голосів. Незважаючи на прийняття такого рішення, через внутрішні конфлікти серед керівних органів нової влади з'їзд рад зміг відкритися лише у березні 1918 р.⁹.

Незважаючи на підпорядкованість периферійних більшовиків московському центру, в різних регіонах колишньої імперії погляди місцевих діячів цієї партії на те, що треба робити далі, могли розрізнятися досить сильно. Крім того, навіть московські більшовики не завжди розуміли реальний стан справ і не мали достатнього впливу на поведінку місцевих працівників. Зокрема, навесні 1918 р. у Москві, Харкові та Сімферополі були щонайменше три досить різні погляди на місце Криму в системі більшовицької концепції побудови світової комуністичної держави.

3 березня 1918 р. радянська Росія підписала Брестський мир з країнами Четверного союзу. Згідно 6 статті мирного договору російський уряд зобов'язувався вивести з території України свої війська, визнати Українську Народну Республіку і розпочати з нею переговори про підписання мирного договору та встановлення державних кордонів¹⁰. Кримський півострів визнавався складовою частиною території Російської Республіки¹¹. Він повинен був залишатися поза воєнними діями¹².

Тим часом, зайнявши територію України, німецьке командування у березні 1918 р. надіслало свої війська і в Крим. Щоб зберегти контроль над півостровом, уряд РСФРР вирішив проголосити Крим окремою республікою. Робилося це, за офіційною версією, для того, щоб “відвернути німецьку навалу, не допустити зазіхання на Крим з боку Центральної Ради та зберегти для країни Чорноморський флот”¹³.

За умовами Брестського миру Росія не мала права надавати допомогу уряду Української радянської республіки. У такій ситуації у Леніна виникла ідея виведення Донбасу, Дону, Північного Кавказу та Криму із складу РСФРР, проголошення їх самостійними республіками і включення їх в єдиний фронт оборони на Півдні країни. Таким чином ЦК РКП(б) розглядав створення республіки в Криму лише як одну з ланок у формуванні єдиного фронту оборони Півдня від німецьких військ¹⁴.

Питання щодо необхідності створення окремої республіки в Криму виносилося на розгляд та обговорювалося в ЦК РКП(б) декілька разів. У Москві побоювалися посилення серед кримських більшовиків та лівих есерів так званого “сепаратистського моменту”¹⁵. Коли у протоколах політбюро ЦК РКП(б) розглядалися питання, пов’язані з Україною або Кримом, в графі “ухвалили” багато разів можна бачити одну фразу: “Щодо Кримської республіки: вирішено відкласти оголошення її незалежною”¹⁶.

Москва побоювалася й такого розвитку подій, котрий міг би призвести до включення Криму в Україну. У присвяченій цьому питанні статті, яка була надрукована у газеті “Известия ВЦИК”, зазначалося: “Крим являє собою область, котра природно поєднує в собі особливості побуту, своєрідність національного складу та деяку мінімальну цілісність економічної території. Тому він повинен створювати автономну одиницю у складі єдиної соціалістичної радянської федерації”¹⁷.

Власні погляди на подальшу долю Криму були й у Харкові, хоча в цей час у керівництві КП(б)У розв’язувалися інші проблеми. На додачу до суперечок між прибічниками та опонентами Брестського миру йшла боротьба, яка в історичній літературі набула назву боротьби “правих” та “лівих”. Чвари почалися ще наприкінці 1917 р., посилювалися під час II Всеукраїнського з’їзду рад (березень 1918 р.), Всеукраїнської партійної наради в Таганрозі (19 - 20 квітня) та під час I з’їзду КП(б)У, котрий проходив у Москві 5 - 12 липня 1918 р.

До грудня 1917 р. представникам лівобережних та правобережних партійних організацій не доводилося зустрічатися безпосередньо. Але після цього розбіжності, котрі існували й раніше, розпалилися ще з більшою силою. Розбіжності виникли на ґрунті практичного впровадження до життя проголошених більшовицькою партією принципів в області національно-державного будівництва. Особливо запеклі суперечки викликало питання щодо того, який принцип – економічний чи національний – слід покласти в основу організації республіки.

З плином часу позиції сторін визначилися остаточно. Крім того, події, що відбувалися у цей період, привнесли в цю боротьбу нові аспекти. Які ж принципи відстоювали ворогуючі сторони?

Слід зазначити, що серед більшовиків панувала ідея світової революції. Як “праві”, так і “ліві” вважали, що світова революція відбудеться в найближчий час. Групу “правих” комуністів очолювали Е.Квірінг та Я.Епштейн (Яковлєв). Вони вважали необхідним припинити боротьбу з Центральною Радою, досягнути з нею згоди при умові легального існування більшовицької організації і рад як осередків робітничих організацій. Вони виходили з того, що пролетарська революція в Україні не мала власного ґрунту. У оцінці перспектив революції “праві” додержувалися думки, що “реакція” в Україні існуватиме довгий час, і пролетарська революція тут перемогти власними силами не зможе. Вони поклалися лише на успіх світової революції і підтримку з боку Росії. Так, Е.Квірінг у рукопису статті “Наші розбіжності” писав: “Керівництво нашою боротьбою тягнулося до Харкова та Москви. Саме звідти ми отримували зброю, нарешті, звідти ми отримали підкріплення під час сутички з гайдамаками. ...Перемогла радянська влада на Україні не внутрішніми силами, а лише за допомогою більш міцної радянської Росії та в момент розкладу німецької армії”¹⁸. Ці слова майже повторює Я.Епштейн: “В самій Україні ми не розпоряджаємось жодними силами. Нема чого розраховувати, без перекинення Червоної армії, не тільки на успіх революційного руху в Україні, але навіть на саме його виникнення”¹⁹. Отже, “праві” ставили на порядок денний тактику довгого збирання сил.

“Лівих” очолювали Г.П’ятаков та А.Бубнов. Вони вважали, що Україна стоїть перед безпосередньою революційною ситуацією, і з цього робили висновок про неминучий розвиток повстанського руху. Вони вважали, що вирішальними силами революції стануть

місцеві робітники та селяни, тобто внутрішні сили України. “Ліви” пов’язували повстання робітників та селян України з “міжнародною пролетарською революцією”, і вважали повстанський рух в Україні “окремим моментом боротьби експлуатованих класів проти світового імперіалізму”. Вони виходили з того, що “повстанський рух пролетарів та напівпролетарів України сприятиме розгортанню революції у міжнародному масштабі та виявлятиме свій позитивний вплив на зміцнення центральної радянської влади на півночі Росії”²⁰. Таким чином, “ліви” сподівалися на швидкий розвиток світової революції на Заході. Курс на повстання, організація цього повстання, його технічна підготовка — саме це, за думкою “лівих”, було центральним завданням партії на найближчий час. Таку тактику вони й запропонували у вигляді так званого “оборонно-наступального союзу південно-східних республік”.

Існувала ще одна точка зору – так званого “центру”, на чолі якого стояв М.Скрипник. Центристи вважали, що треба визнати Брестський мир, але проводити боротьбу проти Центральної Ради та німецьких військ, що знаходилися на території України. На їх думку, боротьбу треба було проводити так, щоб не провокувати збройні сутички між Росією та німцями. Для цього, вважали вони, потрібно виділити Україну в самостійну радянську республіку. Таким чином, представники “центру” також орієнтувалися на внутрішні сили в Україні, виходили з факту існування “безпосередньої революційної ситуації” і вважали, що революція в Україні “розвивається у формі повстанства, рушійними силами якого є українські робітники та селяни”. Звідси вони виводили необхідність створення міцної партійної організації України для успішного керівництва повстанням. Виходячи з неминучості революційного повстання в Україні й орієнтуючись на її внутрішні сили, “центр”, разом з тим, ставив успіх повстання в залежність від “збереження та укріплення радянської влади в Росії та подальшого розвитку світової революції”²¹.

Апогею ці розбіжності набули у березні — квітні 1918 р. Представник “правих” Я.Епштейн розповідаючи про них у статті “На переламі” зазначав: “Березнева криза не є чимось зовсім випадковим, – вона впливала з сукупності умов, в яких створювалася та укріплювалася комуністична партія України та українська радянська влада. Наша партійна організація ніколи не вирізнялася великою міцністю, пов’язаністю та силою”²².

Аналізуючи те, що відбувалося у керівництві КП(б)У, не можна не згадати слова видатного американського дослідника історії СРСР Р.Пайпса. У своїй книзі “Утворення Радянського Союзу. Комунізм та націоналізм. 1917 – 1923 рр.” він цілком слушно зауважував: “Історія більшовиків України є одні нескінченні внутрішні чвари. ...Інтереси маси населення, якими нібито визначалися в кінцевому рахунку всі зусилля комуністів, були лише одним з численних факторів, які бралися до уваги у боротьбі за владу”²³.

Чвари між “правими” та “лівими” стосувалися й питання про територіальний склад України. Х.Мишкіс у статті “До матеріалів про Донецько-Криворізьку республіку” зазначав: “Донецько-Криворізька обласна партійна організація вважала, що з моменту жовтневої революції, національне самовизначення в Росії припинило своє актуальне, революційне значення, адже після революції вже нема кому пригноблювати інші національності. ...Виходячи з цих міркувань, лівобережні товариші гаряче відстоювали необхідність виділення Донецько-Криворізького басейну в особливу республіку, висуваючи на протипагу національному принципу – принцип економічний. Київські товариші, на протипагу сепаратистським тенденціям харківських та донецьких, висували необхідність організації Української радянської республіки з включенням до її складу Донецько-Криворізького басейну”²⁴.

Ці слова підтверджує інший сучасник подій М.Майоров, який відносився до складу “лівих”: “Більшість представників міст Лівобережжя (тобто “праві”. - авт.) стояли далеко від боротьби за радянську Україну. Вони не брали в розрахунок можливість створення єдиного фронту більшовицьких організацій України проти загального ворога”²⁵.

На протипагу “правим”, прибічники “лівих” вважали, що необхідно створювати “єдиний фронт оборони”. З цією метою вони висунули пропозицію про створення так званої Південної федерації, до складу якої повинні були увійти всі республіки, створені більшовиками на півдні України, а саме: Українська радянська республіка, Донська республіка, Одеська радянська республіка, Донецько-Криворізька республіка, Миколаївська соціалістична трудова комуна, Кубанська республіка та Кримська республіка²⁶.

7 березня 1918 р. ЦВК Української радянської республіки прийняв декларацію, в якій, між іншим, зазначалося: “Ми не заперечуємо створення різних радянських об’єднань, залишаючи

вирішення питання про взаємовідносини їх як з крайовою, так й з центральною загальнофедеративною радянською владою до більш сприятливого моменту. Тепер особливо необхідно найтісніше об'єднання всіх радянських організацій. ЦВК закликає всі ради до такого об'єднання на наступних підставах: а) об'єднання створюється з метою всебічного збройного захисту радянської влади на території, на якій організується... б) жодна з республік, які входять до цього союзу, не може без відома та погодження урядів останніх республік вийти з об'єднання та заключати таємні угоди. ...З метою створення всіх необхідних об'єднаних організацій на 15 березня 1918 р. в Катеринославі скликається конференція представників перелічених республік по два представника від урядів кожної республіки²⁷.

Тобто державне утворення, яке планували побудувати більшовики України, більше нагадувало унітарну державу, ніж федеративне об'єднання. Адже коли жодна республіка не мала права в будь-якій момент вийти з цієї "федерації", то говорити про яку-небудь її самостійність не доводиться.

Того ж дня до всіх новостворених південних республік (як тих, що вже були офіційно проголошені, так і до тих, які формально ще не зорганізувалися) та до РНК РСФРР було надіслано телеграму за підписом голови Народного секретаріату Української радянської республіки М.Скрипника, в якій повідомлялося про текст цієї декларації. Наприкінці телеграми зазначалося: "Повідомляючи вам цю декларацію, ЦВК рад України прошу вас терміново відповісти мені по тих практичних запропонуваннях, що зберігаються в ній та повідомити про згоду надіслати ваших представників на конференцію 15 березня до Катеринослава. Разом з тим, прошу вас зараз же повідомити ваше рішення щодо можливості призначити й вашим головнокомандуючим всіма військовими силами Головнокомандуючим Української радянської республіки Овсієнка (Антонова)"²⁸.

Раднарком України вважав, що разом з ними на нараді повинні були зібратися й представники Донецько-Криворізької, Донської, Одеської та Кримської республік. Проте з усіх південних республік, до яких була надіслана телеграма, відгукнулися лише дві. 15 березня в Катеринославі зібралися представники трьох більшовицьких об'єднань – Української радянської республіки, Донецько-Криворізької республіки та Криму²⁹, від якого приїхали А.Слуцький та М.Хацько³⁰. Керував нарадою командуючий збройними силами України В.Антонов-Овсієнко³¹.

Розгорнулося обговорення питань щодо вироблення засобів боротьби з німецькими військами, що наступали. Яскраво виявилися дві точки зору відносно війни радянської України з німцями. Перша полягала в тому, що всім республікам потрібно відкрито встати на боротьбу проти нападників, друга – що ті республіки, котрі, згідно договору УНР з Німеччиною, входять до кордонів України, повинні воювати відкрито, а ті, котрі не входять, в міру можливості допомагатимуть всіма засобами в цій війні, але не офіційно, щоб не порушувати мирного договору з Центральними державами. В кінцевому підсумку конференція стала на бік другої точки зору. Було вирішено, що відкрито виступати у війні проти Німеччини будуть лише губернії, котрі входили до складу УНР. Крим, як частина Російської Федерації, мав додержуватися умов мирного договору, який Росія підписала з Німеччиною та Австро-Угорщиною³².

Рішення катеринославської конференції мали для Криму важливе значення. Тепер кримські більшовики повинні були обов'язково визнавати Брестський мир і "брати участь в єдиному фронті оборони "неофіційно", не порушуючи договору РСФРР з Німеччиною"³³.

Через деякий час бажання вступити до Південної федерації виявили й представники Донської республіки. 27 березня 1918 р. загальне зібрання членів Ростовсько-Нахичеванської організації РКП(б) прийняло резолюцію, в якій зазначалося: "Заслухавши та обговоривши доповідь про Донську радянську республіку, зібрання визнає її створення необхідним та корисним для теперішнього часу; в наступному воно вважає колишню Донську область як частину Південної республіки або союзного об'єднання республік Півдня"³⁴.

Таке ж рішення ухвалила 31 березня 1918 р. РНК Донської республіки: "...що стосується поглядів українського уряду на політичне майбутнє України та Донської республіки, то секретаріат вважає всі південні республіки, які створилися, та Україну у вигляді штатів, об'єднаних в єдиний державний організм, в єдину республіку"³⁵.

Хоча ідея Південної федерації сподобалась багатьом представникам більшовицького руху, противників у неї було чимало. Вона наштовхнулася на засудження навіть серед частини керівництва самої Української радянської республіки. Якщо, наприклад, цю думку підтримував В.Затонський, то проти неї виступав М.Скрипник. Дуже добре це ілюструють переговори

по прямому дроту, котрі відбулися протягом 4 – 5 квітня 1918 р. між Затонським, Скрипником і Сталіним. Затонський сказав: „У повітрі носиться ідея створення федерації південних радянських республік. ...На черзі питання про створення на всьому Півдні, який зараз відрізаний від Москви, єдиної грошової системи. Вірніше, мова йде про видання грошових знаків, дійсних у всіх південних республіках. ...Повідомте також свої міркування відносно Південної федерації. Питання надзвичайно серйозне і взагалі бажано було б, щоб хоча б до деякої міри нас повідомили щодо таємниць дипломатичних переговорів Раднаркому з німцями та Радою. Доводиться йти навмання, тут ми відрізані від всього світу, становище у Харкові, можливо, вам відоме”³⁶.

Й.Сталін відповів наступного дня, 5 квітня: „Я рішуче протестую проти вашої політики втягування Донської області у війну з Німеччиною. Жодного воєнного союзу південних республік і жодних їх грошей не повинно бути й не буде. ...Ми всі тут вважаємо, що Цекук повинен залишити Таганрог та Ростов. Досить гралися в уряд та республіку, мабуть, досить, час кинути гру. Прошу передати копію цієї записки надзвичайному комісару Серго, Донському ревкому та Цекук”³⁷.

5 квітня 1918 р. відбулася бесіда по прямому дроту вже між В.Затонським та М.Скрипником. Затонський сказав: „Антонов на вашу телеграму відповів зняттям звання народного секретаря, але залишився Голововерхом Української федеративної республіки, включаючи сюди не тільки територію України, але також і Крим, який оголосив про приєднання до Української федерації. На черзі стоїть створення Південної федерації, котра включатиме також козачі республіки. Поки що нічого не оформлено, але потяг до об'єднання сильний”³⁸.

М.Скрипник відповів: „Щодо Південної федерації. Моя думка, що це дурниця. Проти буржуазної Центральної Ради Україні треба протиставити радянську федерацію саме українську в кордонах Універсалу, а не займатися побудовою ефемерних федерацій, які нічого не дадуть, а лише заплутають політичну сутність боротьби. Коли Центральна Рада буде протистояти не Українській радянській республіці, а якійсь Південній федерації, то цим тут створюється ґрунт для націоналістичних протиставлень. До своїх лав ми повинні залучати загони добровольців з сусідніх частин Російської Федерації, а не втягувати у боротьбу окремі частини Росії. ...Зараз саме важливо підкреслювати всюди, що з Центральною Радою бореться українська радянська влада,

війська української республіки, Головноверх Української республіки, саме це й має зараз значення. Фактичне винищення Української республіки шляхом створення Південної федерації буде величезним ударом нашої справи”³⁹.

В.Затонський заперечував: „Про федерацію питання ставиться зовсім по-іншому. Мова йде поки що про неформальне об’єднання з питань воєнних, народного господарства, планомірної евакуації, а також упорядкування фінансів, мабуть створення грошових знаків, котрі мають застосування як на Україні, так й на Дону. Питання втягування штучно Дону у війну перед нами не стоїть, хоча, як я вже повідомляв сьогодні в записці, умови на Дону зовсім відмінні від московських; вирішуючи усі питання за пітерською схемою, ми ризикуємо наробити величезних дурниць”⁴⁰.

Наприкінці бесіди Скрипник зауважив: „У сьогоднішніх газетах є декларація Донецького раднаркому, що вони Донецьку область вважають частиною Російської Федерації або самостійною республікою, але не частиною України. Це було за підписом Артема, Рухімовича, Межлаука та Магідова й адресовано в Берлін, Париж, Лондон та ін., так що знову новий зигзаг зробили. У зв’язку з цим, мабуть, Антонов, який після наших переговорів почав виступати як Головноверх України, зараз знову надсилає реляції щодо Південного фронту та від штабу Південних республік. Це маленький приклад, котрий ілюструє нікчемність побудови Південної федерації”⁴¹.

Тобто ми бачимо, що навіть голова Народного секретаріату Української радянської республіки М.Скрипник не підтримував ідею створення Південної федерації. Через це наступного дня він інформував Сталіна про існування в українському уряді стосовно цього питання двох точок зору. В офіційному зверненні від уряду Української радянської республіки Скрипник, між іншим, констатував: “Деякі групи та частини Російської Федерації від неї відламуються (Крим, Дон та ін.), зараз пропонують Українській Народній Республіці створення „Південної федерації”. Але Народний секретаріат завжди намагався об’єднати для боротьби з Центральною Радою трудящі маси місцевостей, на які посягає ця Центральна Рада, але аж ніяк не має наміру втягувати у власну боротьбу Російську Федерацію або її окремі частини”⁴².

В цей же час серед членів більшовицької партії Кримського півострова розпочалася активна дискусія щодо питання про ратифікацію Брестського миру. В підсумку цієї дискусії відбувся

розкол на “правих” і “лівих”. Група “лівих” більшовиків разом з лівими есерами категорично не погоджувалися з укладенням цього миру. “Праві” більшовики, в свою чергу, виступали палкими прихильниками підписання Брестського договору. За спогадами активного учасника тих подій І.Фірдевса саме Брестський мир став основним каменем спотикання для місцевих більшовиків. Вже після остаточної перемоги більшовиків у громадянській війні в статті “Історія виникнення Кримської республіки” він зазначав: “І саме виникнення в Криму республіки, раптово, без будь-яких попередніх дискусій, з необхідності виконання Брестського миру, є підтвердженням швидкого стихійного розвитку етапів пролетарської революції під впливом міжнародних сил контрреволюції. Кримська республіка була першою в Росії у 1918 р., котра була організована без принципового обговорення цього питання в лавах партії та радянських органах в площині здійснення національної політики. У першому акті — виникнення “Республіки Тавриди” — з визнання Брестського миру йшли всі моменти соціального конфлікту та протиріччя, котрі виникли значно пізніше в Москві перед V з’їздом рад. Визнання Брестського миру та організація Кримської республіки були конкретними причинами у 1918 р., по-перше, розшарування кримської організації РКП на дві течії: тих, хто визнавав Брестський мир і звідси організацію Республіки Тавриди, і тих, хто не визнавав Брестський мир та заперечував необхідність проголошення республіки в Криму. Так, саме так стояло питання в Криму у 1918 році”⁴³.

Найбільш запеклі суперечки точилися під час губернської партійної конференції РСДРП(б) та установчого з’їзду рад робітничих, солдатських, селянських, батрацьких і селищних депутатів, земельних та воєнно-революційних комітетів Таврійської губернії.

2 - 5 березня 1918 р. в Сімферополі відбулася губернська партійна конференція РСДРП(б). Виходячи з норми представництва (1 депутат на 100 членів партії), були присутні 20 делегатів: від Севастопольської організації — 4, Симферопольської — 3, Євпаторійської — 3, Феодосійської — 2, Керченської — 2, Мелітопольської — 2, Бердянської — 2, Ялтинської — 1, Джанкойської — 1 делегат⁴⁴.

На конференції (в деяких документах її називають з’їздом) обговорювалися звітна доповідь губкому партії, інформаційні доповіді з місць, питання про взаємовідносини партійних організацій та рад робітничих та солдатських депутатів, про зв’язок місцевих організацій з губкомом партії, про Червону армію, звіти членів

партії, які входили до складу Таврійського ЦВК та його комісарів, доповідь редакції газети “Таврійська правда”. Відбулися вибори нового складу губернського комітету РСДРП(б)⁴⁵.

Секретар губкому Новосельська заявила: “Фактично жодної роботи в губернському комітеті не проводилося, адже зв’язку між партійними організаціями на місцях з губкомом немає”⁴⁶. Це висловлювання та список депутатів з різних місцевостей, які були присутні на з’їзді, дають можливість зрозуміти справжнє місце та вплив більшовицької влади на півострові.

Особливо слід зупинитися на обговоренні питання про взаємовідносини партійних організацій та рад робітничих і солдатських депутатів. Ж.Міллер зазначив: “При влади всі наші, тому організації поза урядом немає. Адже наша партія має право контролювати своїх представників. Дуже часто ті, хто стоїть при владі, гублять голову і забувають, від імені кого вони працюють в радянських органах влади. Завдання партії – відкликати невдалих представників. Робота кожного, хто поставлений до влади, може бути видна лише з його звітів перед партією, що досягається близькими зносинами з нею”⁴⁷. Прийнята резолюція з цього питання не менш промовиста: “Кожен представник партії, якій працює у виконавчому комісаріаті або якійсь іншій суспільній організації повинен на кожних зборах партії давати звіт власної роботи. Всі установи повинні звільняти відділи в певний час для надання звіту”⁴⁸.

До губкому партії були дообрані І.Фірдевс та О.Коляденко. Головою став Я.Тарвацький, секретарем — І.Фірдевс, казначеем — В.Шаталов. В остаточному вигляді кримський губернський комітет РСДРП(б) набув такого вигляду: Ж.Міллер, Я.Тарвацький, Ю.Гавен, С.Новосельський, В.Шаталов, О.Коляденко, І.Фірдевс та Н.Пахомов⁴⁹.

7 - 10 березня 1918 р. в Сімферополі відбувся установчий з’їзд рад робітничих, солдатських, селянських, батрацьких та селищних депутатів, земельних та військово-революційних комітетів Таврійської губернії. Були присутні близько 700 делегатів, з яких 183 – від більшовиків, 90 – від лівих есерів, по 120 – від делегатів-татар і делегатів-селян та 29 безпартійних. Головуючим був обраний Н.Пахомов (більшовик), першим товаришем голови – Коробцов (лівий есер), другим товаришем голови – Финогенов (більшовик)⁵⁰. З’їзд розглянув питання про поточний момент, а також звіт Таврійського ЦВК рад про його роботу, земельне

питання, звіт комісаріатів продовольства і фінансів, вибори ЦВК⁵¹.

Пункт порядку денного “про поточний момент” стосувався підписання урядом РСФРР Брестського миру. І.Фірдевс пізніше згадував: “На час скликання з’їзду рад це питання повстало перед нами у всій своїй конкретній формі, причому воно у нас повстало не як дипломатичний документ – визнання чи невизнання, а як момент врятування Криму як території радянської. Треба сказати, що згідно Універсалу, на основі якого був підписаний Брестський мир, Крим не входив до складу України. Крим залишався за Москвою, за Великоросією. Україна Крим не віддавала. Перед нами повстало питання – яким чином зберегти Крим як територію за Москвою в той час, коли ми відділені Україною. Адже прямого зв’язку не було. Саме це питання нам й потрібно було вирішити”⁵².

З архівних джерел можна побачити, що обговорення цього питання проходило важко. Воно піднімалося кожного дня і тривало протягом всієї роботи з’їзду, навіть під час обговорення вже інших, наступних пунктів порядку денного. Більш того, з’їзд декілька разів кардинально змінював текст власної підсумкової резолюції стосовно цього питання. Вона голосувалася та приймалася з’їздом два рази: 7 березня з засудженням підписання миру, а 10 березня – з підтримкою⁵³. За спогадами учасника з’їзду М.Прохорова, “Перший з’їзд рад Таврійської губернії та кримська більшовицька організація, котра керувала ним, на договір дивилися як на клаптик паперу, і вважали можливим провадити партизанську війну з німцями”⁵⁴.

В обговоренні цього питання з доповіддю виступали від більшовицької фракції – Ж.Міллер, від фракції лівих есерів – В.Гоголошвілі. Ж.Міллер сказав: “РНК у своїй більшості складають більшовики, які є геніями, котрих світ ще не бачив, особливо Ленін та Троцький. Вони знають, що договір являє з собою лише клаптик паперу, котрий не має для них жодного значення, але його підписання надасть нам можливість проіснувати в цей момент, організувати потрібні сили, яких зараз немає. ...Щоб врятувати нашу свободу, я знаходжу, що дипломатія тов. Троцького та РНК є найбільш вірною, а тому ми повинні дати зрозуміти РНК, що будемо захищати нашу країну”⁵⁵.

Гоголошвілі заперечував Міллеру. Він зазначив: “Зараз ми знаємо, що підписано ганебний мир. Нам говорять, що це фіктивний підпис, але в такому світовому питанні фіктивних

підписів бути не повинно, демократія не повинна так говорити. Ми, партія соціалістів-революціонерів, протестуємо проти того, щоб там стояв наш підпис. Зараз настав останній строк, ми повинні дати останній бій. Ведучи партизанську війну, ми маємо захисників наших інтересів... Партія лівих есерів закликає вас: нема і не може бути порятунку в тому, щоб підписувати ганебний мир. Лихо буде всім нам та нашим здобуткам, якщо ми не вступимо тепер у бій, доки всі народи не з'єднаються під прапором інтернаціоналів"⁵⁶.

В підсумку з'їзд прийняв малозрозумілу, але наступальну резолюцію: "З'їзд рад робітничих, селянських і солдатських депутатів вважає, що ганебний мир, нав'язано німецькими хижакми та імперіалістами молодій Радянській республіці, яка під натиском багнета була змушена його підписати. З'їзд закликає весь пригноблений народ, тих, кому важливі інтереси Батьківщини та Революції, забути партійний розбрат і стати на варту Радянської республіки, на захист великої соціалістичної революції та радянської влади. Ми, делегати революційного з'їзду, закликаємо весь революційний народ під червоні прапори боротьби за велике звільнення праці. Всі до зброї і у вирішальний момент при намаганні напасти в подальшому на російську революцію ми вдаримо у набат. Зі зброєю в руках ми гордо й сміливо заявляємо всьому світові: ми повинні перемогти й переможемо! Хай живе революційно-пролетарська війна проти всесвітнього капіталізму та імперіалізму"⁵⁷.

Після довгих переговорів і персональної роботи з кожним делегатом "праві" спромоглися знову поставити питання на порядок денний, аж поки домоглися того, що була прийнята нова резолюція, котра вже схвалювала укладання мирного договору з Німеччиною⁵⁸.

Основну роль в цієї "роботі" з депутатами відіграв І.Фірдевс – місцевий більшовик татарської національності. В роботі з'їзду брали участь делегати-татари, яких саме І.Фірдевс (він був обраний секретарем Таврійського ЦВК рад) зміг переконати під час чергового голосування, що відбулося 10 березня, проголосувати необхідним чином і підтримати резолюцію, котра схвалювала підписання Брестського миру. Дещо пізніше Фірдевс з гордістю зазначав: "Сили наші з лівими есерами були приблизно половина на половину, або можливо 40 %. Треба сказати, що в кількості цих депутатів було з 700 осіб 120 татар. Нам вдалося цих 120 татар вирвати з рук лівих есерів. Це був

великий куш, котрий дав перевагу в наш бік. У нас вийшло співвідношення сил на цьому з'їзді таке: 550 на 150⁵⁹.

Політика кримських більшовиків щодо національного питання була помилковою. Концепція світової революції, котра панувала у свідомості всіх партійних діячів, призводила до того, що вони, впевнені у блискавичному її здійсненні, вважали національне питання маловажливим і другорядним. Коли депутат-татарин звернувся до головуючого на з'їзді Н.Пахомова з проханням надати їм місце у владних структурах отримав промовисту відповідь: „Якщо ви приймаєте ідею, то ідіть до партії і тоді вас оберуть. Якщо йти туди не бажаєте, то ми вам місця давати не будемо. Національним питанням місця бути не може. Тут всі – рівні”⁶⁰. Татари, які були обрані до складу ЦВК та уряду, увійшли туди як члени більшовицької партії, а не як представники національної меншості⁶¹.

Взагалі, протягом першого періоду панування більшовиків на Кримському півострові нова влада навіть не намагалася зрозуміти, що саме потрібно зробити для того, щоб привернути до себе корінне населення. Всі тексти наказів, котрі вони видавали, друкувалися російською мовою, яка була незрозумілою для кримських татар. Згідно свідченню безпосереднього учасника подій більшовика В.Єлагіна: „татарські ескадронці поверталися до власних степів та гір, не читаючи відозв, котрі були написані на незрозумілій їм російській мові, сповнені жалю і ненависті до переможців-більшовиків. У цьому символ: радянська влада в Криму з моменту її виникнення й до загибелі під тиском німців залишалася російською, розмовляла на чужій для татар мові. Кримські більшовики у 1918 р. не змогли вирішити національного питання”⁶².

Це ж саме зазначав й І.Фірдевс: „Робота серед національних меншостей була майже зовсім відсутня. Більшовиків з національних меншостей було дуже мало: майже у всьому Криму був у всій організації лише один татарин, котрий пише ці рядки”⁶³, (тобто – Фірдевс). Іншого разу він писав: “В 1918 р. окрім більшовиків, єдиною реальною силою, яка була організована та політично мала можливість групувати навколо себе, був національний рух татар. ...Всі наші намагання протягом 1918 р. оволодіти цим національним рухом і спрямувати його в русло радянської влади не вдалися”⁶⁴.

З'їзд прийняв рішення збільшити кількість членів ЦВК з 9 до 20 чоловік, причому 12 місць надавалося більшовикам, а 8 –

лівим есерам⁶⁵. Після оголошення списків кандидатів відбулося їх обговорення та голосування кожного окремо. Остаточний склад ЦВК рад Таврійської губернії прийняв такий вигляд: від фракції більшовиків — Н.Пахомов, Ж.Міллер, Фіногенов, Белоцерковець, Кац, Д.Скрипник, С.Новосельський, Я.Тарвацький, Ю.Гавен, І.Фірдевс, О.Коляденко, Констанцев; від фракції лівих есерів — Биков, Марінов, І.Семенов, Коробцов, Корсун, С.Акімочкін, Бурлака, В.Гоголошвілі⁶⁶.

Щодо відношення до Центральної Ради з'їзд прийняв резолюцію: „Беручи до уваги, що нашою країною повинна бути Російська Федеративна Радянська Республіка, ми заявляємо, що на всій території України повинна бути радянська влада, як така, що висловлює волю працюючого народу й таку владу ми разом з товаришами пролетарями українцями будемо підтримувати всілякими засобами, котрі маємо. Жодної іншої влади ми не визнаємо й будемо змітати її з нашого чистого шляху до досягнення царства соціалізму”⁶⁷.

10 березня головуєчий зачитав телеграму з Петрограда, в якій вимагалось схвалити укладення Брестського миру, і додав: “З телеграми ми бачимо, що погоджуємось на цей мир і говоримо, що його підтверджуємо. Але він для нас не обов'язковий, і якщо ми цього не говоримо, то тільки для того, щоб імперіалісти не йшли знов на нас. А коли прийде час, то ми розірвемо цей договір підписання мира, який може надати нам перепочинок. Якщо у нас з'явилася можливість його отримати, то ми його беремо, але якщо нам його не дадуть і знов нападуть, то ми не складемо зброї. Ми вже перемогли, й переможемо знову”⁶⁸.

Після нового обговорення, нарешті, була прийнята редакція резолюції, котра схвалювала потрібний більшовикам Брестський мир⁶⁹. Але перевага прибічників миру над тими, хто категорично його заперечував, була досить незначною. Хоча не було таких, хто б наслідився відверто голосувати проти надісланих з Москви поправок, тим не менш, залишилося 18 таких, що під час голосування утрималися⁷⁰.

Деякі зміни внесла поява нових членів більшовицької партії, які прибули з Москви 11 березня 1918 р. для „зміцнення кримської партійної організації”⁷¹. Очолював цю групу А.Слуцький, який до цього працював в Петроградському комітеті РСДРП(б)⁷².

Поява Слуцького в Криму деякою мірою змінила акценти, але, як це нерідко трапляється, з точністю до навпаки. Тепер уже більший вплив на оточуючих почала чинити саме його позиція,

котра полягала в тому, що Слуцький сильно переоцінював ефект підписання Брестського миру. Так, наприклад, під час делегатського зібрання чорноморців він цілком переконливо говорив: „Німці не можуть прийти до Криму, адже ми визнаємо Брестський договір; якщо завдяки якому-небудь непорозумінню вони все ж таки прийдуть сюди, то варто лише показати їм Брестський договір і вони відразу підуть геть”⁷³.

Така позиція Слуцького викликала гостре незадоволення з боку В.Леніна. Щоб „виправити становище” він надіслав листа до надзвичайного комісара України С.Орджонікідзе, в якому давав докладні інструкції щодо тих засобів, котрі той повинен був зробити. Ленін писав: „Дуже прошу вас звернути серйозну увагу на Крим і Донецький басейн у розумінні створення єдиного бойового фронту проти навали з Заходу. Переконайте кримських товаришів, що хід речей нав’язує їм оборону і вони повинні оборонятись незалежно від ратифікації мирного договору. Дайте їм зрозуміти, що становище Півночі істотно відрізняється від становища Півдня і, зважаючи на війну, фактичну війну німців з Україною, допомога Криму, який (Крим) німці можуть мимохідь зжерти, є не тільки актом сусідського обов’язку, а й вимогою самооборони та самозбереження. Можливо, що Слуцький, не зрозумівши всієї складності виниклої ситуації, гне яку-небудь іншу спрощену лінію – тоді його треба осадити рішуче, пославшись на мене. Негайне... створення єдиного фронту оборони від Криму до Великої Росії з залученням до справи селян, рішуче й беззастережне перелицьовування наших частин, що є на Україні, на український лад — отаке тепер завдання. ...Втлумачте все це, товариш Серго, кримсько-донецьким товаришам та добийтеся створення єдиного фронту оборони”⁷⁴.

Ці „рішучі осаджування” разом з рішеннями, котрі були прийняті під час конференції в Катеринославі, примусили кримських більшовиків включитися до створення „єдиної лінії оборони”.

Проте, місцеві працівники у розумінні причин створення республіки суттєво розходилися з ЦК РКП(б). І.Фірдевс пізніше писав, що ідея створення республіки на півострові мала велику і впливову місцеву підтримку. Але ті міркування щодо республіки, котрі були притаманні місцевим діячам, помітно розходилися з тим, чого бажав центр. Якщо Ленін хотів нав’язати німецьким частинам боротьбу по всьому Півдню, щоб ослабити супротивника, то кримські діячі розраховували не стільки на оборону, скільки на пошук компромісу з противником, тобто на нейтралітет⁷⁵.

Намір створити республіку мав ще одну мотивацію: побоювання, що Крим може бути приєднаний до України, про що місцеве керівництво неодноразово телеграфувало до Москви. У зв'язку з цим лівоесерівський орган "Шлях боротьби писав": "Це єдино вірний вихід зі стану речей, що склався... Різноплемянний, багатий різними історичними метаморфозами Крим повинен жити та розвиватися своїм самобутнім життям"⁷⁶. Щодо здатності опору німцям керівники республіки не мали жодних ілюзій. Республіка Тавріда створювалася для того, щоб добитися нейтралітету під час переговорів з Німеччиною та Туреччиною.

Більшовицько-лівоесерівська влада в Криму в той час була дуже умовною. Населення у березні – квітні 1918 р. взагалі не відало, що мешкає у соціалістичній республіці Тавріди. Всі знали лише одне: у Севастополі та Сімферополі – більшовики.

Остаточо вирішили питання щодо створення республіки переговори по прямому дроту між А.Слуцьким, Ж.Міллером та Й.Сталіним про які розповідають у власних спогадах І.Фірдевс, Ю.Гавен і сам Ж.Міллер.

Фірдевс у 1926 р. писав про те, що саме під час цих переговорів була надана кримським працівникам санкція на створення республіки: "По прямому дроту тт. Слуцький та Міллер викликали т. Сталіна і вели переговори. Після повернення Міллер і Слуцький запитали у мене: Фірдевс, ти ж як наркомнац повинен був вести ці переговори. Я запитав: а ви мене попереджали? Він нібито шуткуючи говорив про це, але в принципі було саме так. Відповідь Сталіна була така: дійте, вам на місцях краще видно, дійте розумно, стосовно місцевих умов. Більше нічого, жодних директив не було. І на основі цієї директиви вони створили республіку. Я хочу сказати, що така відповідь т. Сталіна була характерною тим, що в цей момент політична ініціатива місць не стримувалася – дійте, вам там на місцях видніше"⁷⁷. В 1935 р. він же додавав: "...Переходячи до питання, чи була санкція ЦК партії на політику уряду Республіки Тавріди, треба сказати, що по двох важливих питаннях, а саме: з питання про проголошення в Криму республіки та ведення переговорів з Туреччиною тт. Міллер та Слуцький викликали т. Сталіна до прямого дроту і отримали від нього попередню санкцію у вигляді точного формулювання: "дійте, як вважаєте доцільним, ви там на місці все бачите краще". Але основною директивою центру, зрозуміло, було ставлення до Брестського миру"⁷⁸.

Ю.Гавен у 1934 р. писав: “Бесіду зі Сталіним вели Слуцький і Міллер. Бесіда йшла з питання про республіку: чи потрібна республіка чи ні. Сталін дав добру відповідь: робить розумно, дивлячись на місцеві умови. Цю стрічку мені Слуцький потім показував. Це була коротка, категорична, гнучка відповідь, і на цьому ми базувалися як на офіційному дозволі центру. З місцевих умов створення республіки було необхідним. Ми це питання й вирішили на місці”⁷⁹.

Ж.Міллер, говорячи про створення республіки, також зазначав: “Ми діяли так, як диктувало нам наше партійне революційне сумління, щоб утриматися при владі, очікуючи директиви ЦК партії, що і як робити далі. І ось ЦК надіслав до нас на допомогу т. Слуцького – уповноваженого ЦК, якого ми обрали головою РНК. Згідно директиви ЦК ми зрозуміли, що треба організувати Республіку Тавриду та її РНК”⁸⁰.

Лише лівий есер В.Спіро, який на початку березня 1918 р. став комісаром Чорноморського флоту, справді вірив у те, що збройна сила, котра є у більшовиків, дійсно надасть їм можливість захистити Крим від німецьких військ. Але у квітні він завдяки інтригам та доносам, зроблених Ж.Міллером, обманом був відкликаний до Москви, де його заарештували і розстріляли⁸¹.

19 березня 1918 р. на засіданні ЦВК рад Таврійської губернії було прийнято декрет про оголошення території губернії „у складі Сімферопольського, Феодосійського, Ялтинського, Євпаторійського, Мелітопольського, Бердянського, Перекопського та Дніпровського повітів Таврійською республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів”. Керівним органом новоствореної республіки ставав Раднарком, який вважався відповідальним перед ЦВК рад Таврійської республіки. Рада народних комісарів оголошувалася у такому складі: „комісар з іноземних справ А.Слуцький (більшовик), комісар внутрішніх справ С.Новосельський (більшовик), комісар землеробства В.Гоголошвілі (лівий есер), комісар з військових справ Ф.Куль (більшовик), комісар фінансів Ж.Міллер (більшовик), комісар шляхів сполучення С.Коробцов (лівий есер), комісар праці Ф.Шіханович (більшовик). Лівим есерам було надано лише два місяця. Проте, незважаючи на надрукований персональний склад членів Раднаркому, в декреті не було сказано про те, хто буде головою уряду”⁸².

Як ми бачимо, декрет від 19 березня проголошував нову республіку в межах всіх 8 повітів колишньої Таврійської губернії, тобто залучив до неї територію, яка в той час вже належала до

складу Української радянської республіки. Це викликало рішучий протест з боку харківського уряду⁸³.

Проголошення республіки в Криму із залучанням до її кордонів й території Північної Тавриди могло викликати невдоволення й з боку Німеччини, яка вважала північні повіти такими, що належать Україні. „Незадоволення” було небезпечним для уряду радянської Росії, адже могло спричинити вживання Німеччиною будь-яких „відплатних заходів” щодо нової влади. Тоді При вся хитрість зі створенням буферної республіки загрожувала звестися нанівець. Тому Раднарком РСФРР довелося „поправляти” кримських більшовиків, роз’яснювати їм, які території можна віднести до Республіки Тавриди, а які – ні.

До Москви були надіслані С.Новосельський і О.Коляденко. Вони мали зустрітися з Леніним і отримати від нього інструкції щодо „вірного” шляху у створенні республіки⁸⁴.

21 березня відбулося засідання Таврійського губернського ЦВК рад. На ньому були присутні 13 його членів: 7 від фракції комуністів (більшовиків) та 6 від фракції соціал-революціонерів (лівих). В порядку денному стояло шість питань: коротка доповідь делегації з Москви; конструкція влади в радянській Республіці Тавриди; чергові завдання; про ради п’ятьох; про з’їзд Донської республіки; про розподіл обов’язків ЦВК щодо призначення тих, хто не увійшов до Ради народних комісарів⁸⁵.

Першим виступив А.Слуцький, який розповів про конференцію в Катеринославі та рішення, котрі були прийняті під час її роботи. Потім слово взяв С.Новосельський. Він повідомив присутніх про те, що він нещодавно повернувся з поїздки до Москви де йому сказали: „Раднарком РСФРР, завдяки наступу на Україну та виникненню бойових дій між українськими радянськими військами та гайдамаками запропонував для збереження Кримського та Чорноморського флотів, оголосити в Криму автономну республіку, яка буде входити до складу РСФРР”. Цей засіб, згідно думці Москви, „диктують ті міркування, що Німеччина, яка має договір з РСФРР, не окупує Крим, якщо він не буде входити до складу України”⁸⁶. Через те Раднарком РСФРР, за словами доповідача, „пропонує нам оголосити власну республіку в межах нейтральної зони, тобто в Криму від Перекопа, формуючи, таким чином, складову частину РСФРР, і щоб флот був оголошений таким, що належить радянській Республіці Тавриди. РНК РСФРР за все, що відбуватиметься в Тавриді буде вважати відповідальним ЦВК рад Республіки

Тавриди, який буде звітуватися лише Раднаркому Росії, а тому всі установи та організації на території радянської Республіки Тавриди будуть, підпорядковані та відповідальні перед ЦВК. За порушення цього вони можуть бути розпущені та усунуті з названої території ЦВК рад Республіки Тавриди⁸⁷.

Потім розпочалися виступи інших делегатів та дебати. Після тривалого обговорення члени ЦВК рад прийняли рішення проголосити Республіку Тавриди в нових кордонах⁸⁸.

Наступним питанням було питання обрання членів нової влади. Спочатку обговорювали кандидатуру на посаду голови РНК Антона Слуцького. Оскільки його було надіслано до Криму для зайняття цієї посади за наказом з Москви, то в ході голосування він був обраний на цю посаду одногосно. На посаду комісара по закордонним справам з підвідділом по національним справам виставлялася кандидатура Ісмаїла Фірдевса. Він був обраний одногосно при одному, що утримався. На посаду комісара праці було висунуто Фрідріха Шіхановича (більшовик). Голосування, котре надало йому цю посаду закінчилося з такими підсумками: 9 – за, 2 – проти та 2 – утрималися. На посаду комісара фінансів було обрано Олексія Коляденка (більшовика): 9 – за, 4 – утрималися⁸⁹.

На посаду народного комісара у військових справах було виставлено дві кандидатури: від більшовиків – Ф.Куль, від лівих есерів – Шерстньов. В ході обговорення на підтримку свого кандидата виступили: від більшовиків А.Слуцький, від лівих есерів Ваню Гоголошвілі. Після того, як з'ясувалося, що цю посаду повинен займати більшовик, тобто Ф.Куль, фракція лівих есерів заявила, що вона не стане займати в РНК жодної посади. В.Гоголошвілі сказав: "Ми відмовляємося від посад не тому, що злякалися або не бажаємо взяти відповідальність за завоювання революції. Ми не боїмося відповідальності й беремо її. Але у відмові нам у наданні нашій фракції посади народного комісара з військових справ, ми бачимо недовіру до нас з боку фракції більшовиків. А тому відмовляємося не тільки від посад народних комісарів, але відмовляємося й від входження до президії ЦВК, залишаючись лише членами Таврійського губернського ЦВК"⁹⁰. Слуцький на це заявив: "Ми вважаємо, що мотиви лівих есерів не відповідають дійсності. Ми, займаючи посаду військового комісара, вважаємо це співмірним з нашою відповідальністю, з нашого боку нема до лівих есерів жодної недовіри. З вашого боку особливе

намагання зайняти цю посаду є вашою метою провести у життя вашу політику, політику, котру ми у цьому випадку не поділяємо”⁹¹.

На посаду комісара внутрішніх справ одноголосно було обрано С.Новосельського, комісара здоров'я – Каца, комісара землеробства – Белоцерковець (одноголосно), комісара піклування – Д.Скрипник⁹².

У той період більшовики ще не могли залишитися без такого союзника, яким була партія лівих есерів. Тому Слуцький звернувся до фракції лівих есерів: “Ми заявляємо лівим есерам, що ми не бажаємо загострювати між нами стосунки. З нашого боку жодної недовіри до партії лівих есерів немає, а тому ми, партія комуністів (більшовиків), просимо лівих есерів не виходити з складу президії ЦВК”⁹³.

В засіданні було зроблено перерву, в ході якої фракція лівих есерів провела власне засідання. По закінченні перерви представник цієї фракції С.Акімочкін зробив наступну заяву: “Ми також, як і більшовики, несемо за все відповідальність. Ми вирішили взяти ті посади, котрі нам пропонують в складі Ради народних комісарів. Також ми залишаємося у складі президії ЦВК”⁹⁴. Після цього знову почали переобирати комісарів замість вже призначених комісарів-більшовиків. Але тепер вже ліві есери брали активну участь в обговоренні кандидатур. Нове обговорення дало наступні результати: замість більшовиків у деяких народних комісаріатах посади зайняли ліві есери: комісаріат землеробства очолив С.Акімочкін, юстиції — В.Гоголошвілі, шляхів сполучення — С.Коробцов, піклування — Бурлак⁹⁵.

Наступного дня вийшов декрет ЦВК рад Таврійської губернії про проголошення „Території Кримського півострову у складі Сімферопольського, Феодосійського, Ялтинського, Євпаторійського, Перекопського повітів Радянською Соціалістичною Республікою Тавриди. На чолі Радянської Республіки Тавриди стоїть Таврійський РНК, відповідальний перед ЦВК рад робітничих, солдатських та селянських депутатів Республіки Тавриди. РНК затверджується у такому складі: голова РНК А.Слуцький (більшовик), народний комісар з закордонних справ І.Фірдевс (більшовик), народний комісар фінансів О.Коляденко (більшовик), тимчасовий народний комісар з військових справ Ф.Куль (більшовик), народний комісар внутрішніх справ С.Новосельський (більшовик), народний комісар праці Ф.Шіханович (більшовик),

народний комісар землеробства С.Акімочкін (лівий есер), народний комісар шляхів сполучення С.Коробцов (лівий есер)⁹⁶.

До складу першого ЦВК рад Республіки Тавриди увійшли 6 більшовиків та 3 лівих есера. Головою ЦВК рад став Ж.Міллер (більшовик), членами ЦВК рад: Ю.Гавен, Я.Тарвацький, С.Новосельський, І.Фірдевс та Лазарев (всі — більшовики) та ліві есери В.Гоголошвілі, О.Коляденко та І.Семенов⁹⁷.

24 – 25 березня склад наркоматів змінився. Тепер РНК Республіки Тавриди мав такий вигляд: голова РНК А.Слуцький (більшовик), народний комісар внутрішніх справ – С.Новосельський (більшовик), народний комісар закордонних та національних справ – І.Фірдевс (більшовик), народний комісар землеробства – С.Акімочкін (лівий есер), народний комісар фінансів – О.Коляденко (більшовик), народний комісар шляхів сполучення – С.Коробцов (лівий есер), народний комісар праці – Ф.Шіханович (більшовик), народний комісар освіти – Є.Петренко (партійність невідома), народний комісар піклування – Бурлак (лівий есер), народний комісар охорони здоров'я – Кац (більшовик), народний комісар юстиції – В.Гоголошвілі (лівий есер), народний комісар пошт та телеграфів – Урбановський (партійність невідома), народний комісар з продовольства – А.Столяр (лівий есер), воєнно-морський комісаріат очолювали Ю.Гавен та М.Пожаров (обидва – більшовики). Секретарем РНК було призначено Д.Скрипника (лівий есер)⁹⁸.

Радянський уряд Республіки Тавриди надіслав телеграми, в яких повідомляв уряди Росії, Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії, Туреччини, США про те, що "Рада народних комісарів радянської Республіки Тавриди приймає та вважає для себе обов'язковими умови мирного договору, укладеного урядами Центральних імперій та РНК РСФРР"⁹⁹. Оскільки Республіка Тавриди не була суб'єктом міжнародного права і не брала участі в мирних переговорах в Брест-Литовську як офіційна сторона, досить важко сказати, що мало означати таке повідомлення...

4 квітня 1918 р. до Раднаркому Республіки Тавриди з Москви надійшло повідомлення, в якому зазначалося, що Раднарком РСФРР офіційно визнає існування Кримської республіки як самостійної радянської республіки¹⁰⁰.

У Москві шукали й інші варіанти проблеми створення єдиного фронту оборони. 9 квітня на засіданні Раднаркому РСФРР прийняли рішення про утворення тимчасового Надзвичайного комісаріату Південного району на чолі з С.Орджонікідзе. У

прийнятому декреті вказувалося: “Надзвичайному комісару РНК тов. С.Орджонікідзе доручається організувати під своїм головуванням тимчасовий Надзвичайний комісаріат Південного району, котрий об’єднає діяльність Криму, Донської області, Терської області, Чорноморської губернії, Чорноморського флоту та всього Північного Кавказу до Баку. Мета комісаріату: невідкладне проведення директив центральної радянської влади на суші та на морі, концентрована боротьба з буржуазною контрреволюцією, зміцнення радянської влади в районі своєї діяльності, підтримання прямого зв’язку областей з РНК. Надзвичайний комісаріат складається з голови та з представників областей та флоту по одному від кожної, в узгодженні між повноважними органами областей та головою комісаріату. Надзвичайний комісаріат має право контролю над діяльністю всіх радянських установ в районі. Раднаркоми, раддепи, ревкоми, ревштаби району як і повноважний орган флоту, діють в повному контакті з надзвичайним комісаріатом як представником центральної радянської влади в районі”¹⁰¹.

Таким чином, ми бачимо, що цей декрет остаточно створював єдину ланку боротьби з німецькими військами.

Слід зазначити, що уряд Республіки Тавриди у листуванні з місцевими партійними осередками півострову не лінувався постійно підкреслювати своє підлегле ставлення до Росії та зв’язки кримської республіки з нею. Так, в одному з листів до Велико-Копанської волосної ради депутатів 6 квітня 1918 р. голова Раднаркому А.Слуцький зазначав: „...Що ж стосується зв’язку Республіки Тавриди з рештою Росії, то зв’язок цей виявляється перш за все в тому, що окрім власної автономії, Республіка Тавриди є частиною Російської Федеративної Республіки, підпорядкована та працює в контакті з вищою центральною владою, як й інші республіки Росії. Зв’язки Республіки Тавриди з іноземними державами здійснюються або безпосередньо, або за допомогою Раднаркому РФР”¹⁰².

Хоча Москва й виправила „помилку” кримських товаришів і Республіка Тавриди була оголошена в межах п’яти кримських повітів, ця формальність для керівників Криму залишилася на папері. Насправді кримські більшовики навіть не намагалися виключати три материкових повіти з власної „сфери впливу”. По суті, після проголошення Республіки Тавриди в межах тільки Криму ЦВК рад та РНК продовжували здійснювати керівництво й північними повітами колишньої Таврійської губернії. Про це свідчать

резолуції та повідомлення, котрі розсилалися головою РНК А.Слуцьким до всіх місцевостей Північної Тавриди. Так, вже 28 березня він надіслав до всіх ревкомів телеграму, в якій зазначалося: “Декрет про кордони... вважати таким, що скасовано”¹⁰³. 6 квітня 1918 р. до всіх місцевих органів влади було надіслано більш докладну резолюцію, в якій наголошувалося: „Хоча за декретом Мелітопольській, Дніпровській і Бердянській повіти не увійшли до меж Республіки Тавриди, але у зв'язку з виявленими ними побажаннями і їх природнім зв'язком з іншими територіями Криму, вони фактично входять до складу Соціалістичної Республіки Тавриди. Отже, для всіх восьми повітів колишньої Таврійської губернії, а зараз республіки, всі постанови ЦВК республіки обов'язкові для них та громадян, які її населяють, і вони повинні працювати на користь класу, що працює, разом з ЦВК у повній згоді та контакті”¹⁰⁴.

11 квітня 1918 р. РНК Республіки Тавриди спеціально розглянув це питання й ухвалив рішення: „1) жодного відокремлення повітів не визнаємо і вважаємо, що всі повіти складають єдине ціле — Республіку Таврида; 2) мобілізувати вільні агітаційні сили й направити їх для роз'яснення політичного становища та необхідності евакуації хлібних продуктів; 3) допомагати всіма засобами в міру можливостей цим повітам”¹⁰⁵.

Щодо допомоги, котру обіцяв уряд Республіки Тавриди трьом материковим повітам, то окрім власної партійної літератури та партійних активістів, які повинні були навчати місцеві кадри, що саме та як треба робити, нічого більше Північній Тавриди надано не було. А щодо викачування хлібу з повітів, то тут кримські керівники не пасли задніх. Згідно оцінок деяких дослідників за період з 1 березня до кінця квітня 1918 р. з Дніпропетровського, Бердянського та Мелітопольського повітів до Росії було вивезено 6 пуд. хлібу¹⁰⁶.

Проте хліб більшовики вивозили не тільки з Північної Тавриди, але й з острівного Криму...

З перших днів існування радянська Республіка Таврида почала більш швидкими темпами проводити хлібозаготівлю. Раніше, за пропозицією керівника військово-революційного штабу Ю.Гавена та есера В.Спиро, було прийняте рішення про заборону вивозу з Криму хліба та м'яса, щоб створити шестимісячний запас для потреб півострова. Тепер же надзвичайний уповноважений по Півдню С.Орджонікідзе скасував це рішення. Він надіслав до кримських більшовиків телеграму, в якій, зокрема,

зазначалося: "...Ваш обов'язок перед революцією зобов'язує прийняти рішучі, негайні заходи для вилучення залишків хлібу та відправки їх голодуючим губерніям, в Петроград і фронту". Далі додавались інструкції щодо порядку проведення хлібозаготівель¹⁰⁷.

Гнівний лист надійшов також й від народного комісара продовольства РСФРР О.Цюрупи: "Від імені РНК вимагаю повного підпорядкування петроградському центру, не рахуючись з вузьким сепаратизмом Кримської республіки. Остання завжди зможе дістати в будь-який час в Таврійській губернії достатню кількість хліба. Тому постанова про створення запасів хліба переслідує тільки одну мету: залишити північ без хліба. Прошу повідомити, в якому змісті полагоджене питання"¹⁰⁸.

Після подібного "зауваження" на місцях були зняти та заарештовані ті, хто намагався "зірвати відправку хліба в центр". В села Криму знов попрямували продзагони. Внаслідок цього в останні дні березня і на початку квітня майже кожен день в центральні губернії відправлялося понад 150 – 200 вагонів пшениці. Так, за 22 березня було відправлено 139 вагонів, за 23 березня – 259, за 26 березня – 209 вагонів і т.д. Дослідник М.Бунегін у своїй масштабній праці зазначає, що за 8 днів березня (з 22 по 29-е) 1918 р. з Криму було вивезено 702 вагона хлібопродуктів (з них 556 вагонів борошна та борошняної муки)¹⁰⁹. Всього ж середини січня до середини квітня 1918 р. з Криму (згідно з даними Ю.Гавена) до Москви і Петрограда, було вивезено не менше 3,5 млн. пудів¹¹⁰. Л.Гарчева наводить цифру в 5 млн. пудів¹¹¹.

Цілком можливо, що з території Криму було б вивезено значно більшу кількість хлібу, якби всі навантажені продзагонами вагони доходили до місця призначення. Частина вагонів затримувалась на шляху військовими формуваннями кримських татар або Центральної Ради. Так, наприклад, в Феодосії було затримано 29 вагонів продовольства, яке потім роздали населенню¹¹².

Інтенсивне викачування продовольства призвело до різкого зниження посівних площ, великої нестачі продуктів харчування, а відтак — до загрози голоду в Криму. Відвернути його у 1919 р. вдалося тільки завдяки своєчасній допомозі України. До Криму було відправлено 420 тис. пудів борошна, 109 вагонів цукру¹¹³.

Учасник тих подій М.Прохоров у власних спогадах писав: „З метою боротьби з продовольчою кризою а також постачання хлібом робітничих центрів півночі, в Криму була створена Комісія по організації продовольчих загонів по заготівлі хлібу. Ця

заготівля йшла дуже важко, але перший ЦВК не зупинився й перед застосуванням збройної сили і за короткий термін існування встиг відправити до Москви, Петрограду, у Тверську, Іваново-Вознесенську, Тульську та інші північні промислові губернії близько 2 млн. пудів хлібопродуктів¹¹⁴.

З перших днів перебування при владі в Криму більшовики почали використовувати ті ж засоби, що й в інших регіонах країни. Почався процес націоналізації підприємств та поміщицьких маєтків. Протягом лютого – квітня 1918 р. більшовики націоналізували залізничний транспорт, торговельний флот, більшу частину підприємств півострова, надра землі та моря, соляні промисли, ліси, банки, аптеки, зв'язок, зовнішню торгівлю, електростанції, трамвайні лінії Бельгійського акціонерного товариства, тютюнові фабрики, млини, установи кустарно-ремісничого виробництва, великі маєтки, майно церковних та релігійних общин, готелі, постоялі двори, мебльовані кімнати, театри, кінематографи, музичні підприємства, частково типографії¹¹⁵.

З другої половини січня і на початку лютого більшовики почали впроваджувати до життя це один засіб для “підриву економічної сили буржуазії”. Севастопольська рада визначила контрибуцію в 10 млн. руб. (внести готівкою протягом 48 годин), Ялтинський ревком – на 20 млн. руб., Феодосійська рада – в 5 млн. крб., Сімферопольська рада – в 10 млн. руб. Тих, хто відмовлявся виплачувати накладену більшовиками контрибуцію, у кращому разі чекав арешт¹¹⁶. Голова Таврійського ЦВК Ж.Міллер через деякий час з гордістю розповідав: “На буржуазію була накладена контрибуція. У випадку її невиконання ми брали заручників. Від великої буржуазії взяли 200 чоловік. Зрозуміло, був спротив, адже жодна людина не бажає віддавати власний скарб задурно. Ми чоловік 10 – 12 змушені були розстріляти, і тоді контрибуція була внесена”¹¹⁷.

В тих випадках, коли необхідну суму неможливо було отримати, уряд своїми декретами самочинно знімав потрібні йому гроші з власних рахунків мешканців Криму¹¹⁸.

М.Прохоров згадував: „Першим заходом радянської влади в Криму були заходи, спрямовані на пошуки грошей. 20 січня була проведена реквізиція всіх банків. 14 лютого був виданий наказ про те, що вся готівка обов'язково повинна бути здана до банків, казначейств чи ощадних кас. Застосовувалися засоби для того, щоб всі кредитні білети, котрі зберігалися у сейфах, були внесені

на поточні рахунки в банках, щоб всі домовласники, які отримували орендну платню за квартири та інші помешкання, також вносили її до банків на власні рахунки. Якщо місячна доходність будинку перевищувала 300 руб., вони повинні були 50 % надлишку тієї суми вносити на рахунок сімферопольського військово-революційного комітету. Нарешті, з тієї ж метою, буржуазія була обкладена грошовою контрибуцією в декілька млн. руб.”¹¹⁹.

Звинувачення у справах про контрреволюцію, саботаж (так звалися страйки), мародерство та спекуляцію повинно було готуватися протягом двох діб. Слідство максимально спрощувалося. Ще в лютому 1918 р. був створений комісаріат тюрем. На березневому губернському з'їзді рад зазначалося, що він „спромігся поставити справу таким чином, що тюрма являє собою не місце покарання, а місце визнання своєї провини”¹²⁰. Наркомат юстиції ліквідував інститут мирових суддів, на зміну яким прийшли народні судді, які, як правило, призначалися цим наркоматом. Ради отримали право висувати комісарів у судових справах при місцевих судах. До їхньої компетенції входило: нагляд за судовими установами та місцями ув'язнення, право арешту, санкції на арешт, нагляд за слідчими комісіями при революційних трибуналах¹²¹.

Судові міри покарання (навіть за незначні провини) все більше замінялися надзвичайними. Так, наприклад, покарання за продаж спиртних напоїв (згідно розпорядження наркома фінансів О.Коляденка, воно дорівнювало злочинній діяльності, а учасники розглядалися як посібники класових ворогів) підпадало до таких, якими займався виключно революційний трибунал¹²². В.Оболенський згадував: „Червоні міліціонери опечатали винний підвал, попередньо забравши з нього бочку для власного використання, і наш багаточисельний клан, таким чином, був залишений без єдиного джерела доходів. Адже всі наші заощадження від колишніх заробітків невдовзі закінчилися. Щоб існувати, ми через діру, котру зробили в стелі підвалу, викрадали власне віно й таємно його продавали”¹²³.

Заборона на продаж вина його власниками, окрім всього іншого, дозволяла новій владі напиватися до повної втрати свідомості. Представник ВЦВКу Г.Коломін, який був в Криму з інспекційною перевіркою, у звіті написав, що під час свого інспектування побачив у дворі Севастопольської ради масу порожніх винних пляшок та почув свідчення радянських кухарів про те, що її члени напивалися до нестями¹²⁴.

Оскільки пияцтво було поширене майже серед всіх працівників нової влади уряд прийняв рішення про боротьбу з “цією напастю”. Але засобі боротьби були обрані також суто більшовицькі. Замість того, щоб боротися з причиною, більшовики розпочали боротьбу з наслідками. На сторінках більшовицького органу “Известия” було надруковано такий наказ: “негайно знищити у місті всі запаси вина та спирту, запобігши цим неминучий п’яний розгул, який може загрожувати жахливими наслідками”¹²⁵.

Оскільки більшовицькі працівники були мало обізнані в тому, що роблять, виливалося найцінніше колекційне вино, котре складало славу світового виноробства. В кримському архіві збереглася скарга Спілки працівників виноробного товариства, в якій вона благала новий уряд зупинитися: “Сьогодні комісар по знищенню вина розпочав виливання в Салгір вина з особливих бочок. Ці особливі бочки – це такі вина, котрі народжуються лише один раз в десятиріччя, і спеціальні знання та праця робітників, котрі були покладені на вироблення, догляд та витримку цих вин, є наслідками майже піввікової наполегливої діяльності. Ми благаємо Вас зберегти, не виливати цей здоровий продукт в Салгір, адже не кожний врожай може бути придатним для вироблення таких вин, котрі відрізняються від інших своїми лікувальними засобами. В ім’я оцінки праці робітників ми просимо Вас цей здоровий продукт, котрий може підтримати здоров’я хворих, зберегти для потреб лікарень та лазаретів”. Ця мольба залишилася без уваги. На лист була накладена дуже промовиста резолюція: “До справи”, чим все й обмежилося¹²⁶.

Більшовицька прискорена націоналізація промисловості, контрибуції, ліквідація ринкових відносин, робітничий контроль над промисловістю та розподілом та інші засоби не витягли господарство Криму з глибокої економічної кризи, а, навпаки, загострили її до краю. Нова влада не змогла вирішити ні фінансову, ні продовольчу проблеми, зупинити безробіття, що швидко зростало, ріст цін на товари першої необхідності, а також злочинність. Як свідчив безпосередній учасник цих подій: “...життя в місті (мова йде про Феодосію, проте такий саме стан був майже в усіх містах півострову. – Авт.) зовсім замерло: майже всі міські установи припинили функціонувати, магазини зачинилися, ринок не працював, вулиці були порожні, міліція зникла, лад у місті дуже слабо підтримувався лише самими робітниками; в місті постійно стріляли і грабували”¹²⁷.

Комуністичний експеримент в економіці і суспільному житті, котрий виконувався насильницькими воєнно-адміністративними засобами, викликав невдоволення кримчан новою владою, і в підсумку провалився, що ще більш ускладнило й без цього тяжкий стан на півострові.

Влада спочатку знаходилась в руках ревкомів, але через деякий час почалися вибори до місцевих рад робітничих і селянських депутатів. У складі новообраних рад більшість належала партії більшовиків. Наркомат внутрішніх справ Таврійської губернії надіслав до Петрограда телеграму, в якій говорилось: "Стан диктує швидко організувати місцеву владу на демократичних засадах в суворій відповідності із вказівками центральної революційної влади. Просимо надіслати усі накреслені Радою Народних Комісарів законодавчі матеріали з устрою всіх галузей влади на місцях, як керівний матеріал для устрою влади в Таврійській губернії"¹²⁸. Отже, кримські більшовицькі організації не вважали себе окремою, незалежною силою, а виконували вказівки, які надходили з Петрограду.

Переможці постійно відчували „кадровий голод”. Тому вони зверталися до центрального уряду з регулярними проханнями про допомогу людьми, партійною та агітаційною літературою, грошима. Так, 29 лютого 1918 р. на ім'я О.Стасової від „товариша голови Севастопольської ради депутатів О.Алексакіса” була надіслана телеграма, в якій він просив „...надсилайте якнайбільш керівних працівників, а також літературу”¹²⁹.

Після створення Республіки Тавриди всі ревкоми були скасовані. В усіх повітах та волостях колишньої Таврійської губернії діяли ради народних депутатів, але їх вплив поширювався лише виключно на російськомовне населення. Для кримських татар або німців нова влада була чужою і незрозумілою.

Під репресії нової влади підпали всі ті органи влади, що існували на півострові. 17 січня 1918 р. воєнно-революційний комітет м. Сімферополя видав декрет за підписом Ж.Міллера, згідно якого татарський Курултай та Рада народних представників оголошувалися розпущеними¹³⁰. Були розпущені численні партії Криму (від кадетів до Міллі-Фірка), закрити їх газети¹³¹. Одночасно більшовики розпочали боротьбу за „чистоту” революційних органів нової влади – рад. До всіх рад півострова був надісланий наказ за підписом Ж.Міллера, згідно з яким „всі ради, а також всі земельні та воєнно-революційні комітети, склад котрих був обраний до 13 січня 1918 р., повинні бути в найкоротший термін

переобрані, тільки в цьому випадку вони мають право представництва на з'їзді рад в Таврійській губернії¹³². За пропозицією більшовицької фракції Сімферопольська рада наприкінці березня 1918 р. ухвалила рішення позбавити права представництва в ній всі організації, котрі не визнавали радянську владу: меншовиків, правих есерів, Бунд, спілку службовців губернського земства, губернської продовольчої управи та ін.¹³³

21 січня Сімферопольська рада оголосила міську думу „анахронізмом” і розпустила її. Алупкінська рада також в січні 1918 р. оголосила, що вважає „можливим і навіть корисним скасувати все міське самоврядування як орган, який гальмує роботу ради”. Декретом від 25 лютого Сімферопольський воєнно-революційний комітет скасував повітове земське зібрання та управу як такі, котрі „заважають на шляху широких соціальних реформ для устрою нового соціалістичного життя міста”. До кінця березня всі органи земського самоврядування припинили існування¹³⁴.

26 березня 1918 р. РНК Радянської Тавриди прийняв рішення мобілізувати буржуазію на “оборонні роботи”. Для багатьох, кого мобілізували – хворих та людей похилого віку – це означало вірну загибель. Балаклавська та Ялтинська ради запропонували провести поголовну мобілізацію буржуазії. Анархіст О.Мокроусов на загальних зборах ради м. Феодосії запропонував “викоренити всю буржуазію, не розрізняючи засобів”¹³⁵.

Серед архівних матеріалів щодо діяльності різних партій в Криму партія кадетів з січня 1918 р. більше не простежується. Така ж сама доля спіткала й праве крило всіх соціалістичних партій півострова. Як згадував більшовик Виговський, у середині січня “більшу частину представників партій в тюрму посадили... Ми багатьох розстріляли, їх та їхні організації розгромили”¹³⁶.

Розгул терору та анархії різко загострив політичне протистояння прибічників та супротивників більшовицької влади. Уже в січні дії нової влади почали викликати невдоволення серед мешканців півострову, навіть серед тих, хто раніше був зовсім байдужим до політичних змін. Так, після огляду деяких міст Таврійської губернії інший представник центру А.Канакі у доповідній записці констатував: „в народі можна побачити невдоволення, товариші (більшовики. – авт.) зловживають владою, не додержуються декретів, роблять самочинні обшуки. Це активізує дію злочинних елементів, які нерідко діють під виглядом більшовиків”¹³⁷. Канакі підкреслював, що серед кримських татар простежується „сплеск

сепаратистських настроїв, адже вони чекають підтримки від Туреччини”¹³⁸.

Протягом лютого незадоволення політикою більшовиків продовжувало зростати, але вже значно більшими темпами. Радикальні і необмірковані дії відштовхували населення і сприяли тому, що до органів влади тепер обиралися представники раніше розгромлених більшовиками поміркованосоціалістичних партій. Так, згідно списку делегатів, які були надіслані від 15 рад Таврійської губернії на IV Всеросійський з’їзд рад, можна побачити, що з 1 256 членів виконавчих комітетів і рад, котрі делегували до з’їзду своїх представників, членів більшовицької партії було 670, анархістів-комуністів – 23, лівих есерів та есерів-максималістів – 60, правих есерів – 33, меншовиків – 105, соціал-демократів-інтернаціоналістів – 253, безпартійних – 112 осіб¹³⁹. Ці данні свідчать про те, що навіть після того як, більшовики захопили владу на півострові, вони так і не змогли досягнути єдиновладдя.

У лютому 1918 р. в Севастополі посилилося політичне протистояння прибічників та супротивників радянської влади. Представник ВЦВКу Г.Коломін, який був в Криму з перевіркою, зазначав, що більшість матросів знаходилися на боці більшовицької ради, а портові робітники підтримували меншовиків. Згідно думці Коломіна, однією з причин послаблення авторитету севастопольської ради та ряду інших органів більшовицької влади в Таврійській губернії було те, що до них входили люди, які своєю поведінкою компрометували ці органи. Крім того, він зазначав: якщо в січні та на початку лютого 1918 р. більшість матросів перебувала на боці ліворадикальної ради, а портові робітники більш довіряли меншовикам, то після лютневих подій у місті почали ставитися до матросів вороже, тому що ті з них, хто був повинен у трагедії, не були покарані, чого вимагали портові працівники. На випадок повторення анархічних дій меншовики створили збройні загони самооборони¹⁴⁰.

2 березня завершив роботу II Загальночорноморський з’їзд, рішення якого свідчили про новий розподіл політичних сил в регіоні, котрі змінилися на фоні невдоволення населення більшовицькою диктатурою. Постанови цього з’їзду визначалися крайнім протиріччям, адже в цей час склалася рівновага між партіями протилежних поглядів. Делегати проголосували за підтримку та захист більшовицької влади, але разом з тим проти підписання Брестського миру. У складі переобраного ЦК ЧФ

посилилися позиції тих, хто був не згодним з Брестським миром. Головою Центрофлоту було обрано лівого есера С.Кноруса, а замість більшовика В.Роменця комісаром Чорноморського флоту став лівий есер В.Спіро, ініціатор створеного 7 березня Південного комітету захисту соціалістичної революції*. Як бачимо, більшовики залишилися поза керівництвом Чорноморського флоту.

Центрофлот, як писалося у місцевій пресі, опинився у важкій політичній ситуації й „кидався з боку в бік”, не знаючи, кому належатиме Чорноморський флот: радянській Росії, УНР чи радянській Україні, від яких до Криму надходили різні накази та розпорядження. Для з'ясування цього питання ЦК ЧФ неодноразово надсилав телеграми у морські відомства. Але думка матросів Чорноморського флоту була майже одностайною: вони вважали флот приналежним Російській Федерації і намагалися в будь-якій спосіб зберегти його недоторканим. 23 березня Центрофлот прийняв резолюцію, в якій підкреслював прихильність Чорноморського флоту радянській владі та приналежність його „всій Російській Федеративній Республіці рад у складі Великої Росії, України, Таврії, Кавказу та всіх інших частин”¹⁴¹. При цьому Центрофлот залишав за собою право на самостійні дії, а право вирішувати долю флоту передавав „вільному конгресу республік федерації рад”¹⁴².

Наприкінці березня соціально-політичні умови в Криму стали дуже напруженими у зв'язку з просуванням австро-німецьких та гайдамацьких загонів по Україні. До 20 березня майже без бою вони зайняли Одесу, Миколаїв та Херсон. Причиною цього була не лише слабка підготовка більшовиків до оборони, але й негативне ставлення населення до їх влади. Така ж картина спостерігалася й в Криму, де більшовицьке керівництво нерішуче готувалося до захисту півострову.

Боездатність флоту в цей час була низькою. Масова демобілізація, недостатність палива, дезорганізація, котра була внесена до лав особового складу політичними партіями, розгул анархізму послабили флот як бойову одиницю. Навіть німецьке командування в офіційному повідомленні до Києва зазначало:

* Був створений у Севастополі для керівництва армією та флотом на півострові. Декілька днів мав назву Рада п'яти. Потім був перейменований ще декілька разів.

„Становище, що склалося в Чорноморському флоті, вказує на безвладдя, котре тут панує”¹⁴³.

Така ж саме картина спостерігалася й в Криму. Коли уряд розпочав підготовку до оборони перешийку, то була проголошена мобілізація до лав Червоної армії. Але мобілізація провалилася. Деякі загони (наприклад, євпаторійський) повністю вийшли з підпорядкування рад і відмовлялися йти на фронт. В зв'язку з цим 28 березня ЦВК Республіки Тавриди вимагав від Раднаркому „всією силою довіри та підтримки трудящих, які створили радянську владу, придушувати будь-яку спробу перетворити соціалістичну армію у зброю проти радянської влади”¹⁴⁴. До збройних сил почали включати загони чорної гвардії анархістів, які визнавали необхідність захисту республіки. Була оголошена мобілізація буржуазії, яку надсилали на будівництво укріплень Перекопського перешийку.

Про час подальшого просування німецьких військ вглиб півострова та наближення їх до Севастополя в місті розпочалося нове протистояння. Матроси підтримували заклик лівих есерів та більшовиків оголосити загальну мобілізацію, щоб захищати флот і місто. Робітники, які симпатизували правому крилу соціалістичних партій, не бажали кровопролиття й погоджувалися здати місто без бою. Тим часом з'явилися відомості, що до міста підходять не німецькі війська, а українські.

У квітні лави супротивників більшовицького режиму продовжували зростати. Дуже показовим є факт появи такого явища як одночасне існування в місті двох рад: нового скликання (з перевагою поміркованих соціалістичних партій) і старого (з перевагою більшовиків), котрі більшовики відмовлялися розпускати. Таким чином, у місті складалося двовладдя. Так було в Сімферополі, де знов почала працювати міська управа, а також в Севастополі, коли, згідно слів учасника тих подій, „...за новою радою йде більша частина робітників та населення, а за старим – більша частина флоту”¹⁴⁵.

Більшовики були не в змозі запобігти відродженню колишніх органів влади. 15 квітня об'єднане засідання Євпаторійської міської думи та повітового земського зібрання скасувало „всі земельні декрети про створення комуністичних та робітничих артільей”, відродило й залишило в дії законодавчі акти про землю, котрі існували до більшовицького перевороту. Цим же самим рішенням в повіті відновлювалися всі колишні заклади та органи влади, а власникам поверталися підприємства, майно та кошти, котрі були

вилучені більшовиками шляхом конфіскацій та примусової контрибуції¹⁴⁶.

Кореспондент центральної газети народних соціалістів в Криму (псевдо „Тавричанин”) писав, що серед севастопольських робітників відбувся поворот в бік антибільшовизму, що на виборах до районних рад знову перемагають меншовики та праві есери, йде активна агітація за переобрання ліворадикальних рад¹⁴⁷. Вибори до Севастопольської ради дали перевагу поміркованим соціалістам, але більшовики відмовилися розпустити свою раду. У місті склалося двовладдя, а вірніше безвладдя. Жодна з рад не могла зосередити владу в одних руках.

12 квітня Центрофлоту зазначав, що „за новою радою йде більша частина робітників та населення, а за старою — більша частина флоту”. ЦК ЧФ виступив у цьому протистоянні у ролі арбітра, й висловився за „ліквідацію зіткнення між двома частинами демократії”, оголосив місто на воєнному стані. Центрофлот в ці дні, керуючись „здоровим глуздом та відмовившись від радикальних дій”, намагався не допустити ескалації громадянської війни. Він дав розпорядження судовим комітетам не відпускати на берег жодного озброєного моряка. В цій же день... він телеграфував на кораблі: „Кривава війна, котра здатна розпочатися між матросами та робітниками, може призвести до загибелі всього Севастополя та всього флоту. Через це кожний вільний громадянин, який зараз йде зі зброєю в руках на політичну боротьбу, повинен знати про величезну відповідальність, котра лежить на ньому”. В цьому зверненні ЦК ЧФ, спираючись на свій гіркий досвід, підкреслював, що він є органом „лише технічним” і не бажає брати участь у політичній конфронтації¹⁴⁸.

Але ж політичне протиборство переросло у збройний конфлікт. Першими в нього втрутилися загони червоної гвардії, які зробили спробу заарештувати членів нової ради. Квітнева конференція завершилася розпуском як більшовицької, так й помірковано-соціалістичної рад, а влада на період до нових виборів до ради була передана ЦК ЧФ. 19 квітня, коли супротивник вже оволодів Перекопським перешийком та почав окупацію Криму, була сформована рада, в якій переважали безпартійні. Ліворадикальні партії залишилися у мізерній кількості¹⁴⁹.

Під час руху німецьких військ до Севастополя склалося нове протистояння: матроси підтримали заклик лівих комуністів та лівих есерів оголосити загальну мобілізацію, щоб захищати флот і місто. Робітники і цивільне населення, яке примкнуло до правого

крила, не бажали безглузкого кровопролиття і погоджувалися здати місто без бою, а флот вивести. Меншовики та праві есери звернулися у листівці до трудящих „відмовитися від соціалізації, комунізації та інших дурниць”¹⁵⁰.

Після жовтневого перевороту керівники Центральної Ради були змушені змінювати власні пріоритети. Федералістська спрямованість, котра панувала серед більшої частини українських політичних діячів неодмінно повинна була зазнати кардинальних змін. Спочатку серед представників українського національного уряду з'явилось думка про створення з різних організаційних утворень, котрі виникли на терені колишньої Російської імперії, своєрідного союзу. У бесіді по прямому дроту між М.Поршем та С.Петлюрою, котра відбулася 20 грудня 1917 р., підіймалося питання про необхідність створення „загальнодержавної влади спільними зусиллями Народної Ради, Генерального секретаріату, урядів Сибіру, Молдавії, Криму, Південно-східного союзу і т.д.”. Ці пропозиції були надіслані до більшовицької Ради народних комісарів, але остання на цю пропозицію „не побажала за необхідне навіть відповісти”¹⁵¹.

Перебіг російсько-української війни, жахи, котрі принесло „володарювання” військ Муравйова в Києві призвели до повної зміни у ставленні керівників УНР до радянської Росії. Федералісти стали незалежниками. Все це призвело до того, що Центральна Рада змінила своє ставлення до Криму та питання його політичної приналежності. Тому, 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів УНР було прийняте рішення погодитися на підписання миру з Росією лише за умови, що „Крим остається під впливом України”, а „весь флот (також і торговельний) на Чорному морі належить тільки Україні”¹⁵².

Після підписання урядом УНР 9 лютого 1918 р. Брестського миру з країнами Четверного союзу, українська державність отримала статус існування де-юре. З того часу урядові діячі УНР стали офіційно обґрунтовувати політичну та економічну необхідність приєднання Криму до власної держави. Згідно вислову дослідника А.Іванця „...після проголошення самостійності УНР займає в кримському питанні прагматичну позицію – вона намагається включити в свій склад Севастополь, проголосити українським Чорноморський флот, а на решті території мала бути проголошена держава під протекторатом України”¹⁵³.

Плани УНР щодо Криму не збігалися не тільки з планами її ворога — радянської Росії, але й з планами „союзника” УНР –

Німеччини, яка також бажала підпорядкувати цей півострів себе. У березні 1918 р. її міністр закордонних справ Буше на запитання щодо кордонів УНР дав офіційне роз'яснення, в якому зазначив, що до неї належить Таврійська губернія без Криму¹⁵⁴.

Начальник австрійського генерального штабу окупаційних військ в Україні генерал-лейтенант Арц у донесенні міністру закордонних справ Австрії Буріану відверто писав: "...Головні інтереси Німеччини спрямовані через Україну та Крим до Індії. ...Шлях на Схід йде через Київ, Катеринослав та Севастополь, звідки починається морське сполучення на Батум та Трапезунд. Згідно моєї думки, німці для цієї мети мають намір залишити за собою Крим як свою колонію або в якійсь іншій формі. Вони ніколи вже не випустять зі своїх рук цінного Кримського півострів. Крім того, щоб повністю використати цей шлях, їм необхідно володіти залізничною магістраллю або встановити на ній своє панівний вплив. Оскільки постачання цієї магістралі та Чорного моря вугіллям з Німеччини неможливе, то їй необхідно заволодіти найбільш значними шахтами Донбасу"¹⁵⁵.

Разом з тим німецькі політики не поспішали ставити остаточну крапку на намаганнях УНР, а потім і Української Держави, приєднати Крим до себе. Це пов'язувалося з тим, що Німеччина побоювалася надто рано виявити своє справжнє ставлення до Центральної Ради. Адже це могло б поставити під загрозу українські харчові та сировинні поставки, які були конче потрібні Німеччині та Австро-Угорщині для того, щоб успішно продовжувати війну з державами Антанти¹⁵⁶.

Таке маневрування Німеччини дозволило уряду УНР наполягати на кінцевому врегулюванні своїх територіальних суперечностей з радянською Росією та і надалі вимагати приєднання Криму.

В свою чергу уряд Туреччини також висував претензії на Крим. Вона намагалася використати події громадянської війни та приборкати Крим під власний протекторат, щоб врятувати його від загарбання Німеччиною. Для цього вона використовувала лозунг татарської самостійності, котрим намагалися привабити на свій бік кримськотатарське населення¹⁵⁷.

Всі ці намагання також сприяли тому, що уряд РСФРР вирішив створити в Криму радянську республіку та відокремити півострів як від України, так і від Туреччини.

Слід зазначити, що вже після того, як була проголошена Республіка Тавриди, на початку квітня 1918 р. А.Слуцький надіслав до Раднаркому РСФРР телеграму, в якій просив московських

керівників негайно підтвердити той факт, що „Крим до України не відходить”. У відповідь народний комісар у справах національностей Й.Сталін телеграфував йому, що чутки про те, що Крим відходить до України, неправдиві, адже „згідно документу, котрий ми маємо, ні німецький уряд, ні Київ на Крим не претендують, беруть лише материкову частину Таврійської губернії”¹⁵⁸.

Тож ми бачимо, що уряд Німеччини охоче дозволяв всім іншим мати певні надії та переконання. Але наївна віра українських політиків у те, що оточуючі УНР країни будуть чесно виконувати умови договору, надавала Центральній Раді надію на власну кінцеву перемогу. Тому вона продовжувала боротьбу за встановлення свого впливу в Криму. Крім того, впевненості в тому, що Центральна Рада все робить вірно, їй надавав факт приїзду до Катеринослава (де в квітні 1918 р. були українські війська, котрі разом з німецькими йшли до Криму), делегації від кримських татар. Під час переговорів вони заявили про „готовність прилучитися до української держави, коли запевняться їм їхні національно-культурні права”¹⁵⁹. І потім, після того коли українські війська вступили на півострів, назустріч їм приїжджало чимало делегацій від багатьох міст Криму, котрі заявляли, що „нетерпляче чекають українців, бо їм обридла більшовицька вакханалія”¹⁶⁰.

Згідно наказу міністра внутрішніх справ УНР, 15 квітня урядовець Яким Христинич був відряджений до Сімферополя для заснування там філії Інформаційного бюро МВС УНР. Обов'язком його було поширення серед населення Криму даних про політику українського уряду, його закони і „взагалі вести там працю щодо зближення Криму до України”¹⁶¹.

19 квітня 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів УНР було розглянуто питання щодо листа німецького посла Мумма „у справі Чорноморського флоту”. Голові уряду та міністру закордонних справ доручалося відповісти баронові Мумму, що законом Центральної Ради Чорноморський флот був оголошений таким, що належить УНР і уряд України „просить допомогти йому звільнити кораблі від тих злочинних більшовицьких елементів, котрі захопили їх, і привести флот до послуху українському урядові. Проти німецьких військових сил український флот, як такий, не виступає, тому Рада народних міністрів зазначає, що ті кораблі, котрі зараз під орудою злочинних елементів виступають проти германських військових сил, вважаються морським призом”¹⁶².

Після того як з'ясувалося, що незважаючи на існування Республіки Тавриди, німецькі війська наближаються до півострова, її керівники почали проводити наради та зібрання, під час яких розглядалося багато питань з поточного моменту. Ми сміливо можемо об'єднати в одне-єдине питання: „що ж нам робити?”.

Слід сказати, що ще 5 березня на об'єднаному засіданні делегатів II Загальночорноморського з'їзду, Центрофлоту, Севастопольській ради, Головного заводського комітету порту і політичних партій було прийняте рішення організувати захист соціалістичної революції на Півдні, бо „згода на мир з німецьким урядом є згода з німецькою буржуазією”¹⁶³. Проте присутні на засіданні члени меншовицької партії цілком справедливо підкреслювали, що „ми (севастопольці. – авт.) захищатися не зможемо, Червона армія – це бандити, а не армія”¹⁶⁴.

Найбільш промовистим було делегатське зібрання представників берегових та судових частин майстерень Севастополя, яке відбулося 17 квітня 1918 р. Член Центрофлоту Ермолін сказав: „Найбільш важливим для нас є питання про те, кому належить Севастополь, Чорноморський флот і весь Крим врешті решт. Для з'ясування цього питання надіслані були телеграми до РНК, але жодної відповіді не надійшло. Від турецького командування була одержана телеграма, що відновлення війни на Чорному морі не входить до інтересів герmano-турок. На цю телеграму ми не відповіли, тому що становище у нас не з'ясоване, будемо ми воювати чи ні. ...Далі, стосовно того розвалу, котрий панує в Червоній армії. Зараз окопи в Перекопі риють 85 китайців, адже Червона армія цієї роботи не визнає, а робітники зі своїх промислів вимагають по 15 руб. за добу та щоб бути на всьому готовому, а грошей у нас немає. Червона армія у позиційній війні буде нестійкою”¹⁶⁵.

Ці ж самі слова повторювали й наступні оратори як то: член Центрофлоту С.Кнорус, голова верховного військово-революційного штабу М.Пожаров та багато інших. Голова Раднаркому Республіки Тавриди А.Слуцький пішов ще далі і закінчив свій виступ відвертіше: „...Наша армія розклалася ще раніше і не в змозі боротися. ...Кидатися у війну ми не можемо, адже Червона армія перетворилася на банду мародерів”¹⁶⁶.

Виходячи з обставин, що склалися, Ж.Міллер та Я.Тарвацький робили висновок, що у випадку нападу німецьких військ на півострів їм ніколи не вдасться утримати Крим. А.Слуцький та С.Новосельський ще покладали деякі надії на Брестський мир та

сподівалися, що на землях, котрі німці вже окупували, невдовзі виникне збройний опір місцевого населення, через що німецький тил буде розкладатися¹⁶⁷.

Звістки про те, що Червона армія в Криму зовсім розклася, були абсолютно правдиві. Так, Ю.Гавен, розповідаючи пізніше про те, яким був стан справ на півострові навесні 1918 р., не прикрашаючи дійсності, розповідав: "...Зв'язку між Таврійським ЦВК та повітовими виконкомом не було майже ніякого. Місцеві ради та виконкоми жили самостійно, впроваджуючи принцип "вся влада на місцях", а у випадку будь-яких ускладнень (котрі мали місце не рідко) залучали найчастіше за все для допомоги севастопольський воєнно-революційний комітет, який, маючи в своєму розпорядженні досить міцні кадри революційних військ, пускав у справу авторитет зброї. Сам Таврійський ЦВК був змушений іноді вдаватися до військової допомоги з боку Севастополя. Таврійський ЦВК та сімферопольський воєнно-революційний комітет (в подальшому виконком) не відчували під собою в Сімферополі міцного революційного фундаменту. Вони базувалися виключно на робітниках заводу "Анатра", які зорганізували чисельно невеликий, але добре дисциплінований і в революційному змісті стійкий загін Червоної гвардії, спираючись також й на робітників сімферопольського залізничного депо. Робітники дрібних підприємств та верхівка профспілок були під домінуючим впливом меншовиків і взагалі соціал-міщанства... Не говорячи про буржуазію, вся обивательщина була настроєна до радянської влади дуже вороже. Ця злоба підігрівалася частими масовими обшуками та вилученнями, котрі проводилися революційними загонами. Треба визнати, що однією з найбільших помилок в політиці Таврійського ЦВК в особі, головним чином, його голови* було те, що він дозволяв загонам проводити самостійні (на розсуд штабів) і без контролю судових органів обшуки, масові вилучення цінностей, що вело за собою розкладання цих слабо дисциплінованих загонів та озлоблення серед населення. Наприклад, треба згадати про чорноморський загін Шмакова, що знаходився в Сімферополі. Займаючись "експропріаціями буржуазії" протягом 5 - 6 тижнів, він зовсім розклався і став небезпечною загрозою вже самому Таврійському ЦВК. Тому Таврійський ЦВК змушений був звернутися за допомогою до Севастополя для приборкання "небезпечного

* Головою Таврійського ЦВК був Жан Міллер. - авт.

друга". Таким чином, Таврійський ЦВК втрачав свій авторитет, і це створювало атмосферу деякої недовіри до губернського центру, особливо з боку севастопольців¹⁶⁸.

Цю ж точку зору підтримував й Ж.Міллер, який зазначав: "Безлад розпочався тоді, коли прибув загін Шмакова. Він був у такому стані, що фактично нікому не підпорядковувався. Цей загін самостійно заселився в Європейський готель і займався пияцтвом, а у нас не було сили навести там порядок, бо він був сильніший за нас і ми були вимушені апелювати до Севастополя. Цей загін й робив безлад: самочинні обшуки, самочинні розстріли"¹⁶⁹.

Меншовики справедливо підкреслювали, що „ми (севастопольці – авт.) захищатися не зможемо, Червона армія — це бандити, а не армія"¹⁷⁰. Вже названий Г.Коломін в основному був згоден з цією думкою: „Ми знаємо, що почасти армія розклатася, почасти до неї примазалися бандити, але істинно радянські робітники борються з цим лихом". Представник ВЦВК також констатував: "до Севастопольської потрапили люди, які скомпрометували її, а більшовицька партія позбавлена можливості боротися з цим"¹⁷¹.

Іншій інспектор, К.Чічеров також повідомляв до ЦК РСДРП(б), що Червона армія Республіки не готова до активних збройних дій. Він вказував також на відсутність здібних командирів: „Особи, які перебували на відповідальних посадах, або не відповідали своєму призначенню, або просто пролізли темними шляхами, займаючись темними справами, інтригами, грабунками та іншим"¹⁷².

Відомий свідок тих подій, ялтинський журналіст Аполлон Набатов надрукував в газети "Ялтинський голос" ряд матеріалів, в яких показав дійсне обличчя кримських більшовиків. Наведемо декілька фактів з його численних свідчень, котрі були надруковані в книзі братів Зарубіних: "Три імені, котрі сімферопольці не можуть вимовити без прокльонів: це сумновідомі товариші Міллер, Чистяков та Акімочкін. Свого роду лиха трійка, яка несла Тавриду вниз по Салгіру, в страшенну безодню. ...В Севастополі революцію заглиблював відомий тріумвірат: Романець – Мокроусов – Спіро; в Ялті відомі Нератов – Ігнатенко – Драчук. ...Настала ера "декретного соціалізму". Почалося спустошення кишень і майна, зайняття квартир та готелів різними шахраями. Пішли обшуки, побори та вимагання у населення, майже поголовно. ...Ялта невдовзі була оголошена соціалістичною комуною, і, можна було очікувати, що настане соціалістичний рай. Але цей рай виявився страшнішим за пекло. Тут панував не тільки антисоціалістичний

лозунг “моє – моє”, але й “твоє – моє” та “його – моє”. Благами комуні користувалися лише більшовики, всі ж інші оголошувалися “буржуями”. Грабунок виконувався або в прямій формі, або у вигляді контрибуцій. ...Готель “Джаліта” був перетворений на постійний двір для всіх бродяг радянської влади. Туди приходив будь-який непотріб, займав кімнати і мешкав. Та якщо б тільки мешкав і користувався цим благом! Ні, все руйнувалося, знищувалося, забруднювалося до невпізнання. ...Член севастопольського ВРК Вагул, який поводив себе саме так, як на його думку й повинен поводити себе справжній есер, після того як знаходив під час обшуку духи або одеколон, відразу ж трощив флакони. Адже, говорив він: “нехай краще смердить потом людини, яка працює, ніж різними французькими чи англійськими запахами”... Відбираючи 2 - 3-х мільйонну контрибуцію, Вагул мешкав дуже комфортабельно у трьох кімнатах, де провадив цілком пролетарський спосіб життя. Грав на більярді по 100 руб. за партію, вимагав обід з чотирьох блюд, обов’язково з солодким, гримав на товаришів лакеїв, якщо вони запізнювалися з ванною, пив лише витримане вино та виконував “справи”¹⁷³.

Ті ж самі свідчення ми можемо побачити у спогадах іншого учасника тих подій – М.Прохорова: „Ради Криму не звертали потрібної уваги на власні загоны і, коли на Крим почали наступати німці, загоны настільки розклалися, що відмовилися йти на фронт, зайнялися самовільними реkvізиціями, арештами та обшуками або, як вони це називали, „експропріаціями буржуазії”¹⁷⁴.

Тим часом війська німецького уряду та Центральної Ради займали Крим. У середині квітня 1918 р. вони були вже біля Перекопу, 18 квітня – оволоділи ним і вирушили вглиб півострова. 19 квітня вони оволоділи Джанкоєм, 22 квітня – Євпаторією та Сімферополем. До кінця квітня об’єднані німецько-українські війська повністю оволоділи півостровом.

Те, що разом з німцями йшли українські війська (а в деякі міста, навіть, спочатку входили лише українські війська, випереджаючи німецькі), призводило до того, що багато міст здавалися взагалі майже без бою. Якщо одна частина робітників того чи іншого населеного пункту була згодна захищати місто, то інша – рішуче відмовлялася виступати проти гайдамаків.

Висновок про позитивне ставлення місцевого населення до військ Центральної Ради можна зробити ще й з того факту, що 24 квітня севастопольський осередок Центральної Ради – Севастопольська Рада – направила до Сімферопольської

губернської ради делегацію у складі 64 чоловік, яка „репрезентувала всі верстви севастопольського населення” (також серед цих осіб були й представники більшовицької партії). Ця делегація заявила, що Севастополь буде зданий українським військам без бою, й що вже на багатьох кораблях підняті українські прапори¹⁷⁵.

23 квітня 1918 р. Раднарком РСФРР дав вказівку про перебазування Чорноморського флоту до Новоросійська, але більшість кораблів не виконала наказу. З присутніх на півострові кораблів (у 1917 р. на Чорному морі було близько 400 кораблів, у тому числі 7 лінкорів, 2 крейсери, 22 есмінці, 4 міноносці, 17 підводних човнів, з них 6 недобудованих)¹⁷⁶ лише 1 лінкор, 7 есмінців та 2 міноносці залишили Севастополь і взяли курс на Новоросійськ. Німецьке командування висунуло вимогу про повернення флоту до Криму. У зв'язку з цим, після довгих суперечок, за вказівкою В.Леніна кораблі, котрі стояли в Новоросійську, були потоплені¹⁷⁷.

Що стосується інших кораблів, то згідно резолюції наради представників Чорноморського флоту від 29 квітня, вони передавалися „Україні в особі уряду Української Центральної Ради” і на них „мав бути піднятий синьо-жовтий прапор”¹⁷⁸. Таким чином на кораблях, котрі залишилися в Криму (наприклад, „Воля”, „Дерзкий”, „Громкий”, „Поспешный”, „Живой”, „Жаркий”, „Беспокойный” та ін.) підняли прапори Центральної Ради¹⁷⁹.

Після того як німецькі війська взяли Перекопський перешийок та пішли вглиб півострова, серед керівного складу Республіки Тавриди почали відбуватися дивні речі. Так, 19 квітня, після того як до Сімферополя надійшло повідомлення про взяття Джанкою, в столиці розпочалася величезна паніка, як серед представників влади, так й серед населення. Ось деякі факти, які допоможуть зрозуміти, що саме відбувалося в урядових колах під час останніх днів існування Республіки Тавриди.

20 квітня командир Червоної гвардії Палтус втік у невідомому напрямку, й виконавчий комітет ради запропонував прийняти командування над нею Васильєву. Коли той прийшов до казарм, то замість 800 чоловік, які були записані, в наявності знайшлося всього 50. Побачивши таке, Васильєв відмовився від посади. Бойова охорона ЦВК Республіки Тавриди (складалася з 35 червоногвардійців) заблокувала членів виконкому у помешканні де розміщувався ЦВК і стала вимагати у них додатково негайно виплатити кожному охоронцю по 1 тис. руб. Після того, як вони одержали суму, котру вимагали, відразу поїхали на вантажівці у

бік Феодосії, залишивши своїх керівників взагалі без захисту¹⁸⁰. Дивлячись на все це, частина членів ЦВК виїхала в Новоросійськ.

Залишки уряду Республіки Тавріди, перебуваючи у стані повної розгубленості, теж прийняли рішення тікати. В.Возгрін писав: „Зазначимо, що в цей момент Крим ще не був під окупацією, вона лише готувалася, й „полум'яні революціонери” могли хоча б підготувати сили підпільного або партизанського опору, що траплялося в Криму не раз. Замість цього група переляканих цивільних діячів кинулася на трьох переповнених автомобілях до Ялти”¹⁸¹.

Виникає запитання: чому члени уряду радянської Республіки Тавріди побігли до Ялти, щоб звідти добиратися до Новоросійська, а не поїхали до Севастополя звідкіля, здавалося б, було значно легше евакуюватися? Виявляється, що вони мали реальні підстави побоюватися за своє життя. З'явившись у Севастополі, де серед місцевого населення перемагали антибільшовицькі настрої, вони опинилися б у небезпечних умовах. І.Фірдевс писав: “Чому ми не поїхали до Севастополя? По-перше, тому, що не було довіри до севастопольських робітників, бо ліві есери до останнього моменту були на їх чолі і користувалися авторитетом; по-друге, через відомі розбіжності, котрі існували між Сімферополем та Севастополем”¹⁸².

Так само твердив Ж.Міллер: “Слабкістю парторганізації першої радянської влади в Криму були смутні чвари з-за першості, з-за керівної ролі Сімферопольської і Севастопольської організації. Севастопольська організація дуже неохоче приймала першість Сімферопольської організації. Ці чвари, зрозуміло, мали дуже серйозні наслідки для нашої збройної сили в Севастополі”¹⁸³.

В Ялті члени уряду з'ясували, що міноносець за ними прийшов до Алушти і 22 квітня поїхали туди. По дорозі всі вони наштовхнулися на військове формування кримських татар, які повстали проти більшовиків. 24 квітня татари розстріляли всіх членів уряду Республіки Тавріди, які потрапили до їх рук¹⁸⁴.

1 травня 1918 р. німецькі війська завершили окупацію Криму. Раднарком РСФРР намагався протестувати. Г.Чичерин надіслав ноту німецькому уряду, в якій зазначалося: „Вторгнення до Криму є істотним порушенням Брестського миру, адже є вторгненням до меж радянської республіки”¹⁸⁵. У відповідь на цю ноту німецький дипломатичний представник граф Мірбах заявив: „...Імператорський уряд змушений, з огляду на напади флоту з Севастополя проти Херсона й Миколаєва, просунути туди війська й зайняти

Севастополь. Що ж стосується політичної державної організації, то імператорський уряд дасть повну силу праву націй на самовизначення, проголошеному російським урядом, і передбачає, що питання про Крим, який до цього часу належав Таврійській губернії, буде предметом російсько-українських переговорів”¹⁸⁶.

В тексті цієї ноти багато лукавства. Як тут не згадати про ті засоби, за допомогою яких радянська Росія впроваджувала до життя „право націй на самовизначення”... Окупація Криму німцями здійснювалася під прикриттям такої же фальшивої фразеології, як окупація УНР військами Радянської Росії. Таким чином, один імперіалістичний хижак оспорював здобич у іншого хижака...

Отже, наприкінці квітня – на початку травня 1918 р. Республіка Таврида припинила існування. Не підлягає сумніву, що вона впровадила б до життя ще багато інших заходів, але на це у неї просто не вистачило часу.

Республіка Тавриди була першою радянською республікою, котра виникла на теренах Кримського півострову під час громадянської війни. Вона побачила світ через те, що більшовицькі лідери, намагаючись завоювати верховну владу та закріпити власне панування на всієї території колишньої Російської імперії, шукали і використовували для цього всі наявні у природі засоби. Проте ці намагання наштовхнулися на сувору дійсність, котра в подальшому й призвела до падіння новоствореної республіки.

Істотною вадою більшовиків та їх прибічників лівих есерів в той час було погане розуміння міжнародного становища, що складалося в Європі протягом першого півріччя 1918 р. Мрія про перманентну революцію та світову комуну спричинила розкол в межах самої нової влади. Адже якщо пригадати які „баталії” ширилися навколо питання ратифікувати чи ні Брестський мирний договір та тому розбрату між членами правлячих партій, то цілком зрозуміло, що наміри щодо подальшої долі Криму цілком підпорядковувалися цим настроям. Суперечки між прибічниками та супротивниками Брестської угоди були у всіх урядах пробільшовицької спрямованості — і в Москві, і в Харкові, і в Сімферополі.

В Сімферополі деякі члени місцевого уряду були більш реальними та розуміли всю марність створення єдиної „лінії оборони”. Тому вони розглядали Крим як полігон для побудови радянської влади в „єдиній конкретно взятій місцевості”. Тим не менш погляди поміркованих не завжди знаходили розуміння

навіть серед „своїх”. Тим більш, що московський уряд, постійно „осаджував” прибічників „місцевого сепаратизму”.

Якщо уважно придивитися до всіх тих точок зору на подальшу долю півострову, що існували в той час, то можна побачити, що серед розмаїття різних поглядів найбільшої прихильності здобули наступні: створення на півострові республіки у складі РСФРР, створення незалежної республіки, входження республіки разом з іншими радянськими республіками Півдня до складу єдиної Південної Федерації, що повинно було сприяти справі організації збройного опору німецько-австрійським військам та силам Української Держави.

Разом з тим в цей час і в Києві у керівництва УНР була власна думка щодо подальшої долі півострову. Центральна Рада (а потім і уряд Української Держави) дивилися на Крим як на органічну частину України. Це намагання, в свою чергу, породжували у радянського керівництва бажання „не допустити” український уряд на півострів, що спрямовувало до життя багато дій по організації в Криму „самостійних” органів державної влади, котрі мали б вигляд цілком незалежної держави, але фактично знаходилися під повною владою московського уряду. Всі наміри харківського уряду підпорядкувати в будь-якій мірі Крим наштовхувалися на страшенний опір навіть серед власних, але промосковських діячів уряду Української радянської республіки.

Під час існування Республіки Тавриди політичні та економічні дії нової влади призвели до поширення на півострові економічної та політичної кризи. Широкомасштабні „реквізиції” (якщо казати більш відверто називаючи речі власними іменами, то відвертий грабунок), призвели до повного розкладання військових сил більшовиків, постійне пияцтво урядовців, їх терор проти „буржуазних класів” і представників інших політичних партій та організацій, помножені на невміння вести осмислену економіку в кінцевому підсумку підвело межу існуванню Республіки Тавриди.

Слід додати ще й те, що у той час представники більшовицької партії взагалі остаточно не розуміли всієї важливості та значення національного питання. Підпорядковуючі всі сфери життя класовим інтересам вони сприяли тому, що з плином часу опинилися в положенні повної самоізоляції. Представники національних груп, потреби яких більшовики у реальному житті навіть не збиралися задовольняти, не підтримували партію, котра боролася за впровадження до життя чужих їм інтересів. Не розуміння важливості національного питання спричинило навесні 1918 р. до

загибелі всіх осередків більшовицьких „нових” форм державності, котрі виникли на території Криму.

З “падінням” Республіки Тавриди з політичної сцени (як політична сила) сходить одна з найбільш впливових дійових сил тогочасної політики на півострові — Чорноморський флот. В подальшому його місце вже будуть займати інші сили.

Напівреальне існування Республіки Тавриди (адже в багатьох містах півострову місцеве населення навіть не знало про її існування) було викликано, з одного боку, бажанням місцевих революційних кіл створити вогнище світової революції на окремо взятому півострові та тактичними міркуваннями центральної влади, котрі були народжені Брестським миром. Перехрещення цих двох прямих й створило Республіку Тавриду.

Однак, якщо московській центр розраховував створити вогнище опору німецькій військовій силі на Півдні, гарантував тим самим більшовицьке панування в ключових районах Росії, то периферійні більшовицько-лівоесерівські сили покладали свої надії лише на мир, нейтралітет, переговори й тому подібні, щоб в умовах відносного спокою реалізувати військово-комуністичні настанови. І те, і інше будувалося скоріше не на принципах розумного прогнозування, а навмання. Як і слід було чекати, “республіка” виявилася чужим створінням і впала, не витримав ні зовнішнього тиску, ні внутрішньої перенапруги, ні, в кінцевому випадку, власної безпорадності.

Весна 1918 р. стала черговим етапом громадянської війни в Криму. Табори, що боролися друг з другом, тепер набули чіткої форми, остаточно розмежувалися на прихильників червоної та білої ідеї. Діяльність керівників Республіки Тавриди сприяла тому, що “...так звана “класова ненависть” та ненависть національна в цей час помножується на звірячу злобу натовпу, повну безкарність тих, хто “має владу” та повну безсилість тих, кого ця нова влада та її представники мають повне право вбити у будь-який момент та бажання захопити все, що можна захопити. В цих умовах хаосу та безвладдя, впливу приходу нових сил у багатьох з’являвся дуже зручний привід відплатити, помститися за колишні образи, пограбувати, принижувати, а то й просто забити. Серед всього цього безладдя, крихітними крапочками були представники поміркованих партій, які безнадійно намагалися відстоювати справжні цінності — права людини”¹⁸⁷.

-
- ¹ Державний архів Автономної Республіки Крим (далі — ДААРК). - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 313. - Арк. 98.
 - ² Очерки истории Крымской областной партийной организации. - Симферополь, 1981. - С. 52.
 - ³ Надинский П.Н. Очерки по истории Крыма. - Ч. 2. - Симферополь, Крымиздат, 1957. - С. 64.
 - ⁴ Цит. за кн.: Гавен Ю. Первые шаги Советской власти в Крыму // Революция в Крыму. – Симферополь, 1923. - № 2. – С. 43.
 - ⁵ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 313. - Арк. 98.
 - ⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). - Ф. 57. - Оп. 2. - Спр. 207. - Арк. 73 - 75.
 - ⁷ Там само. - Арк. 92.
 - ⁸ Там само. - Арк. 93.
 - ⁹ Там само. - Арк. 87.
 - ¹⁰ Боечко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. - К., 1994. - С. 20.
 - ¹¹ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 82.
 - ¹² Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. – Симферополь, 1957. - С. 148.
 - ¹³ Там само.
 - ¹⁴ ДААРК. – Ф.-Р. 2238. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 19.
 - ¹⁵ Дементьев И.Е., Андронов И.Ф. О теоретических и практических предпосылках образования Крымской АССР. // Культура народов Причерноморья. - 2000. - № 15. - Декабрь. - С. 62.
 - ¹⁶ ЦДАГО України. - Ф. 57. - Оп. 2. - Спр. 137. - Арк. 1 - 2.
 - ¹⁷ Известия ВЦИК. – 1918. – 3 апреля. - № 64 (328). - С. 3; ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 28.
 - ¹⁸ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 139. – Арк. 3, 16.
 - ¹⁹ Цит. за кн.: Юрійчук Є. Утворення тимчасового робітничо-селянського уряду України та діяльність більшовиків Росії в Україні. - Чернівці, ЧДУ, 1997. - С. 7.
 - ²⁰ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 140. – Арк. 7.
 - ²¹ Там само. – Арк. 4, 10 - 13.
 - ²² Там само. – Арк. 17.
 - ²³ Там само. – Спр. 491. – Арк. 5. В цієї справі зберігаються виписки з праць так званих “буржуазних націоналістів”, котрі свого часу робилися для КП(б)У.
 - ²⁴ Там само.. – Спр. 140. – Арк. 32 – 33.
 - ²⁵ Там само. – Спр. 139. – Арк. 28 - 29.
 - ²⁶ Чумак В. Україна і Крим: феномен на межі державності. - К., Інститут сходознавства ім. А.Кримського НАН України, 1995. - С. 27.
 - ²⁷ Гражданская война на Украине. 1918 — 1920 гг. - Сборник документов и материалов. - В 3-х тт., 4-х кн. - Т. 1. - Кн. 1. - К., Наукова думка, 1967. - С. 24.

-
- ²⁸ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 177. – Арк. 26 - 27.
²⁹ Там само. – Спр. 170. – Арк. 20.
³⁰ Хроника революционных событий в Крыму. 1917 – 1920 гг. - Симферополь, 1969. - С. 79; Надинский П.Н. Вказ. праця. - Ч. 2. - С. 83.
³¹ Борьба большевиков за власть советов в Крыму. - С. 148.
³² ДААРК. - Ф.-Р. 2240. - Оп. 1. - Спр. 7. - Арк. 1.
³³ Гарчев П.І., Кононенко Л.П., Максименко М.М. Республіка Таврида. - К., 1990. - С. 43.
³⁴ ЦДАГО України. - Ф. 57. - Оп. 2. - Спр. 170. - Арк. 15.
³⁵ Там само. - Арк. 9 - 10.
³⁶ Там само. – Арк. 1 - 3.
³⁷ Там само. – Арк. 4.
³⁸ Там само. – Арк. 6 - 7.
³⁹ Там само. – Арк. 7 - 8.
⁴⁰ Там само. – Арк. 8.
⁴¹ Там само. – Арк. 13 - 14.
⁴² Там само. – Арк. 17.
⁴³ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 114. - Арк. 20.
⁴⁴ Там само. – Спр. 312. - Арк. 89.
⁴⁵ Очерки истории Крымской областной партийной организации. - С. 53.
⁴⁶ ДААРК. - Ф.-П. 1. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 1 – 2.
⁴⁷ Там само. - Спр. 312. - Арк. 95.
⁴⁸ Там само. - Арк. 96.
⁴⁹ Там само. - Спр. 2. - Арк. 13 – 14.
⁵⁰ Там само. - Спр. 48. - Арк. 1.
⁵¹ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 78; Очерки истории Крымской областной партийной организации. - С. 54; Хроника революционных событий в Крыму. - С. 77.
⁵² ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 776. - Арк. 14.
⁵³ Там само. - Спр. 48. - Арк. 1 зв., 9 зв. - 13, 27 - 39 зв.
⁵⁴ Там само. - Спр. 118. - Арк. 28.
⁵⁵ Там само. - Спр. 48. - Арк. 9 зв. - 10.
⁵⁶ Там само. - Арк. 10 - 10 зв.
⁵⁷ Там само. - Арк. 1 зв.
⁵⁸ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 79.
⁵⁹ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 776. - Арк. 16.
⁶⁰ Там само. – Спр. 118. – Арк. 29.
⁶¹ Там само. – Спр. 132. – Арк. 28.
⁶² Там само. – Спр. 109. – Арк. 52; Елагин В. Националистические иллюзии крымских татар в период социалистической революции (1917 — 1918 гг.) // Забвению не подлежит... (Из истории крымскотатарской государственности в Крыму). - Казань, Татарское книжное издательство, 1992. - С. 52.

-
- ⁶³ Фирдевс И. Первый период советской власти в Крыму // Революция в Крыму. - Симферополь, 1923. - № 2. - С. 58.
- ⁶⁴ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 776. - Арк. 1.
- ⁶⁵ Там само. - Спр. 118. - Арк. 29.
- ⁶⁶ Там само. - Спр. 48. - Арк. 31 - 31 зв. .
- ⁶⁷ ЦДАГО України. - Ф. 57. - Оп. 2. - Спр. 207. - Арк. 174.
- ⁶⁸ ДААРК. - Ф.-П. 1. - Оп. 1. - Спр. 48. - Арк. 37 зв.
- ⁶⁹ Там само. - Арк. 37 зв. - 38; Спр. 118. - Арк. 29.
- ⁷⁰ Там само. - Спр. 48. - Арк. 37 зв. - 38.
- ⁷¹ Очерки истории Крымской областной партийной организации. - С. 56.
- ⁷² Хроника революционных событий в Крыму. - С. 78 - 79.
- ⁷³ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 45. - Арк. 122 зв. - 123.
- ⁷⁴ Ленін В. Повне зібрання творів. - Т. 50. - С. 49 - 50.
- ⁷⁵ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 776. - Арк. 8.
- ⁷⁶ Цит. за кн.: Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. От "форпоста мировой революции" до последнего плацдарма "белой" России // Отечественная история. - 1999. - № 2. - С. 100.
- ⁷⁷ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 776. - Арк. 15.
- ⁷⁸ Там само. - Спр. 114. - Арк. 22 - 23.
- ⁷⁹ Там само. - Спр. 312. - Арк. 175.
- ⁸⁰ Там само. - Спр. 551. - Арк. 60.
- ⁸¹ Там само. - Арк. 35, 60.
- ⁸² Борьба за Советскую власть в Крыму. - Сборник документов и материалов. - В 2-х томах. - Т. 1. Март 1917 г. - Апрель 1918 г. - Симферополь, 1957. - С. 225.
- ⁸³ Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. - С. 148
- ⁸⁴ Очерки истории Крымской областной партийной организации. - С. 57
- ⁸⁵ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 112. - Арк. 143.
- ⁸⁶ Там само. - Спр. 118. - Арк. 29 зв - 30.
- ⁸⁷ Там само. - Ф.-Р. 2240. - Оп. 1. - Спр. 7. - Арк. 1.
- ⁸⁸ Там само. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 118. - Арк. 30.
- ⁸⁹ ЦДАГО України. - Ф. 57. - Оп. 2. - Спр. 207. - Арк. 190.
- ⁹⁰ Там само. - Арк. 190 - 191.
- ⁹¹ Там само. - Арк. 191.
- ⁹² Там само.
- ⁹³ Там само. - Арк. 192.
- ⁹⁴ Там само.
- ⁹⁵ Там само.
- ⁹⁶ Борьба за Советскую власть в Крыму. - Сборник документов и материалов. - В 2-х томах. - Т. 1. - С. 227.
- ⁹⁷ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 118. - Арк. 24 зв.
- ⁹⁸ Совет народных комиссаров Советской Социалистической Республики Тавриды // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. - 1995. - № 11. - С.12.

-
- ⁹⁹ ДААРК. - Ф.-Р. 2238. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 146.
- ¹⁰⁰ ЦДАГО України. - Ф. 57. - Оп. 2. - Спр. 189. - Арк. 9 - 10.
- ¹⁰¹ Там само. - Спр. 210. - Арк. 6 - 7.
- ¹⁰² Там само. - Спр. 76. - Арк. 156 - 157.
- ¹⁰³ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 45. - Арк. 25.
- ¹⁰⁴ Там само. - Ф.-Р. 2238. - Оп. 1. - Спр. 26. - Арк. 102 - 103.
- ¹⁰⁵ Там само. - Ф.-Р. 2240. - Оп. 1. - Спр. 8. - Арк. 23.
- ¹⁰⁶ Гарчев П.І., Кононенко Л.П., Максименко М.М. Республіка Тавриди. - К, 1990. - С. 73.
- ¹⁰⁷ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 71.
- ¹⁰⁸ Там само. - С. 73; Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. - С. 155.
- ¹⁰⁹ Бунегин М.Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917 — 1920 гг.). - Симферополь, Крымгосиздат, 1927. - С. 134 - 135.
- ¹¹⁰ Гавен Ю. Конструирование временного ЦИКа // Советов В., Атлас М. Расстрел Советского правительства Крымской республики Тавриды. - Сборник к пятнадцатилетию со дня расстрела. 24/IV.1918 г. — 24/IV.1933 г. - Симферополь, Государственное издательство Крымской АССР, 1933. - С. 14.
- ¹¹¹ Гарчева Л.П. Создание Советской Социалистической Республики Тавриды. - Днепропетровск, 1981. - С. 20.
- ¹¹² Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. - С. 156.
- ¹¹³ Буткевич В. Право на Крым // Літературна Україна. - 1992. - 28 листопада; Чумак В. Україна і Крим: феномен на межі державності. - С. 28.
- ¹¹⁴ ДААРК. - Ф.- П. 150. - Оп. 1. - Спр. 118. - Арк. 27.
- ¹¹⁵ Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. - Симферополь, 1997. - С. 86.
- ¹¹⁶ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 67.
- ¹¹⁷ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 551. - Арк. 60.
- ¹¹⁸ Бунегин М.Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917 — 1920 гг.). - С. 128.
- ¹¹⁹ ДААРК. - Ф.- П. 150. - Оп. 1. - Спр. 118. - Арк. 27.
- ¹²⁰ Там само. - Спр. 48. - Арк. 9.
- ¹²¹ Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. - С. 88.
- ¹²² Там само.
- ¹²³ Оболенский В.А. Крым в 1917 — 1920-е годы. // Крымский архив. - 1994. - № 1. - С.72.
- ¹²⁴ Королёв В.И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917 — 1918 гг.). - Симферополь, "Таврия", 1994. - С. 26.
- ¹²⁵ Цит. за кн.: Урановский. Переворот в Севастополе // Революция в Крыму. - Симферополь, 1923. - № 2. - С. 38.

-
- ¹²⁶ ДААРК. – Ф.-Р. 1733. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 104.
- ¹²⁷ Констансов И. Большевистский переворот и первые шаги советской власти в Феодосии // Революция в Крыму. - Симферополь, 1923. - № 2. – С. 84.
- ¹²⁸ Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. - С. 145.
- ¹²⁹ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 161. – Арк. 22.
- ¹³⁰ Там само. – Спр. 207. – Арк. 29.
- ¹³¹ Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. - С. 150.
- ¹³² ДААРК. – Ф.-Р. 2238. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 107.
- ¹³³ Гарчев П.І., Кононенко Л.П., Максименко М.М. Республіка Тавриди. – С. 90.
- ¹³⁴ Королёв И.В. Таврическая губерния в революциях 1917 года (Политические партии и власть). - Симферополь, 1993. - С. 60.
- ¹³⁵ ДААРК. - Ф.- Р. 2238. - Оп. 1. - Спр. 5. - Арк. 14.
- ¹³⁶ Там само. - Ф.- П. 150. - Оп. 1. - Спр. 264. - Арк. 6.
- ¹³⁷ Там само. – Спр. 44. – Арк. 68.
- ¹³⁸ Там само.
- ¹³⁹ Королёв В.И. Таврическая губерния в революциях 1917 года. (Политические партии и власть). - С. 64.
- ¹⁴⁰ Королёв В.И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917 — 1918 гг.). – С. 25 - 26.
- ¹⁴¹ Там само. - С. 27.
- ¹⁴² Чит. за кн.: Сирченко И. Выполняя приказ В.И.Ленина... (Потопление Черноморского флота в 1918 г.). – М., Мысль, 1979. – С. 71.
- ¹⁴³ Королёв В.И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917 — 1918 гг.). - С. 28.
- ¹⁴⁴ Королёв В.И. Таврическая губерния в революциях 1917 года. (Политические партии и власть).– С. 67.
- ¹⁴⁵ ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 68.
- ¹⁴⁶ Там само. – Спр. 45. – Арк. 164 – 165.
- ¹⁴⁷ Королёв В.И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917 — 1918 гг.). - С. 29.
- ¹⁴⁸ Там само.
- ¹⁴⁹ Там само.
- ¹⁵⁰ Там само. - С. 30.
- ¹⁵¹ ЦДАГО України. - Ф. 57. - Оп. 2. - Спр. 76. - Арк. 10 - 11.
- ¹⁵² Чит. за кн.: Сергійчук В. Український Крим. – К., 2001. – С. 80.
- ¹⁵³ Іванець І. Кримський вектор політики гетьмана Скоропадського: новий підхід чи наслідування Центральної Ради // Гетьман Павло Скоропадський і Українська Держава 1918 року. Науковий збірник. – К., 1998. – С. 239.
- ¹⁵⁴ Зарубин А.Г. Крымско-татарское национальное движение в 1917 — 1921 гг. Документы. // Вопросы развития Крыма (научно-практический

- дискуссионно-аналитический сборник). – Вып. 3. – Симферополь, 1996. – С. 35.
- ¹⁵⁵ Вольфсон Б. Изгнание германских оккупантов из Крыма. - Симферополь, “Красный Крым”, 1939. - С. 7 - 8.
- ¹⁵⁶ Більш докладно див.: Притуляк П.П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. // УІЖ. – 1997. - № 1. – С. 62 – 72.
- ¹⁵⁷ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 776. - Арк. 14 – 15.
- ¹⁵⁸ Цит. за кн.: Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. - С. 97.
- ¹⁵⁹ Цит. за кн.: Сергійчук В. Український Крим. – С. 82 - 83.
- ¹⁶⁰ Там само. – С. 83.
- ¹⁶¹ Там само. – С. 83 – 84.
- ¹⁶² Там само. – С. 84.
- ¹⁶³ ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 157.
- ¹⁶⁴ Королёв В.И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917 — 1918 гг.). - С. 26.
- ¹⁶⁵ ДААРК. – Ф.-П.150. – Оп. 1. – Спр. 45. - Арк. 121 – 121 зв.
- ¹⁶⁶ Там само. - Арк. 122 зв - 123.
- ¹⁶⁷ Там само. - Арк. 123; Спр. 776. - Арк. 19.
- ¹⁶⁸ Цит. за кн.: Советов В., Атлас М. Расстрел Советского правительства Крымской республики Тавриды. - Сборник к пятнадцатилетию со дня расстрела. 24/IV.1918 г. — 24/IV.1933 г. - С. 12 - 14.
- ¹⁶⁹ ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 551 – Арк. 58 - 59.
- ¹⁷⁰ Королёв В.И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917 — 1918 гг.). – С. 26.
- ¹⁷¹ Там само.
- ¹⁷² Там само - С. 28.
- ¹⁷³ Цит. за кн.: Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. - С. 98 - 99.
- ¹⁷⁴ ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 118. - Арк. 26 зв.
- ¹⁷⁵ Там само. – Спр. 282. – Арк. 29.
- ¹⁷⁶ Див.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С. 602.
- ¹⁷⁷ Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. - С. 129.
- ¹⁷⁸ Цит. за кн.: Чумак В. Україна і Крим: феномен на межі державності. – С. 29.
- ¹⁷⁹ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 96.
- ¹⁸⁰ Королёв И.В. Таврическая губерния в революциях 1917 года (Политические партии и власть). - С. 68 – 69.
- ¹⁸¹ Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар. - М., 1992. - С. 406.
- ¹⁸² ДААРК. - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 776. - Арк. 24.
- ¹⁸³ Там само. - Спр. 551. - Арк. 34 - 35.

¹⁸⁴ Хроника революционных событий в Крыму. – С. 87 – 88; Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. - С. 163 - 164.

¹⁸⁵ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 91.

¹⁸⁶ Цит. за кн.: Копиленко О.Л. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу. – К., 2002. – С. 20.

¹⁸⁷ Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. - С. 95 - 96.